

Janák, Jan

Výpomocné pokladny pro dělnictvo na Moravě v 50.-70. letech 19. století : (k předhistorii sociálního pojištění)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1973, vol. 22, iss. C20, pp. [61]-101

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102176>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAN JANÁK

VÝPOMOCNÉ POKLADNY PRO DĚLNICTVO NA MORAVĚ V 50.—70. LETECH 19. STOLETÍ

(K předhistorii sociálního pojištění.)

Předmětem našeho zájmu budou pokusy o zabezpečení dělnictva v případech nemoci a úrazu v 50. až 70. letech minulého století, které předcházely přijetí zákonů o úrazovém a nemocenském pojištění dělnictva č. 1 a 33/1888 ř. z. Snahám o zavedení invalidního a starobního pojištění bude věnována pozornost jenom v míře nutné pro pochopení vzájemných souvislostí. Rovněž speciální problematiku úrazového pojištění ponecháme stranou, poněvadž je v novější literatuře již částečně zpracována.¹

Soustředíme se na zabezpečení továrního a řemeslného dělnictva, nikoliv na zabezpečení zemědělského proletariátu a dělnictva v dolech a hutích. U zemědělského dělnictva je to z toho důvodu, že prakticky až do vzniku předmnichovské republiky bylo o ně v případě nemoci pečováno pouze formou veřejného chudinství. U horníků a dělníků v hutích proto, poněvadž otázkám hornického pojištění věnovala novější historická literatura poměrně značnou pozornost.²

Celou problematiku sociálního zabezpečení dělnictva až do taaffovských sociálních reformem je možno rozdělit chronologicky do dvou částí. První tvoří období cechovního zřízení do konce roku 1859. Již v této etapě byl stát nucen, i když velmi nedostatečným způsobem, upravovat péči o řemeslné i tovární dělníky, kteří byli dočasně neschopni práce, aby plná tíha jejich zabezpečení nespočívala na veřejné chudinské péči, regulované od doby vlády Josefa II.³ Druhá etapa je obdobím liberalismu od přijetí liberálního živnostenského řádu v prosinci 1859 do vydání zákonů o úrazovém a nemocenském pojištění dělnictva. V tomto období budeme sledovat vývoj

¹ Srov. Jaroslav Bičovský, *Počátky právního zajištění dělníků proti následkům pracovních úrazů*, Právněhistorické studie 13, 1967, str. 105 n.

² Srov. zejména Jaroslav Houser, *Vývoj hornického pojištění, Praha 1960*; též, *K počátkům hornického pojištění za kapitalismu v českých zemích*, PHS 2, 1956; Miloň Dohnal, *Počátky sociálního pojištění ostravských horníků v 19. století*, Ostrava, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 2, 1964; Gustav Hofman, *Sociální zabezpečení dělníků komárovských železáren*, Praha 1965; Blanka Pitronová, *Hornické zájmové organizace na Ostravsku* (Správní vývoj do roku 1945), Slezský sborník 62, 1964.

³ Podrobněji srov. Jan Janák, *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*, Brno 1970. Tam i další literatura k chudinství.

do konce 70. let. Vývojovými tendencemi v 80. letech bude nutno zabývat se podrobněji v jiné souvislosti.

Studium sociálních zařízení pro tovární a řemeslné dělnictvo naráží na značné potíže zejména pro nedostatek pramenů. Zatímco hornickým bratrským pokladnám věnovaly státní orgány vzhledem ke specifickým podmínkám při dolování od počátku značnou pozornost a podle horního zákona z roku 1854 byli majitelé dolů povinni předkládat horním úřadům pravidelné zprávy, jejichž součástí byly i výkazy o činnosti těchto pokladen,⁴ výpomocné dělnické pokladny zůstávaly po dlouhou dobu mimo okruh zájmu státní správy. Teprve koncem 60. let byla činnost těchto pokladen statisticky zpracována, avšak takovým způsobem, že údaje jsou velmi málo použitelné.⁵ Až o deset let později v souvislosti s přípravou třetí osnovy novely živnostenského řádu se státní správa pokusila získat přehled o velmi spleťte problematice.⁶ I údaje o výpomocných pokladnách z roku 1879 jsou však velmi neúplné, což vyplývá z toho, že byly získávány na základě zpráv jednotlivých obchodních a živnostenských komor a nebyly konfrontovány s údaji politické správy. Kromě toho se nezjišťoval důležitý údaj o stavu jmění každé pokladny, nýbrž jenom příjmy a výdaje v r. 1878 či 1878/9. Publikované zprávy obchodních a živnostenských komor z 50. až 70. let se pak zabývají těmito pokladnami jenom velmi málo a nesoustavně. Situace se poněkud zlepšila až v polovině 80. let.

Výpomocné pokladny v období cechovního zřízení do konce roku 1859

V období cechovního zřízení převážná část tíže podpor o práce neschopné dělníky spočívala na ceších. Vznik manufaktur a továren však způsobil, že bylo třeba vydat i jiné normy než cechovní artikule, které by upravovaly poměry osob dočasně neschopných práce. Vyplynulo to rovněž ze skutečnosti, že chudinská péče, na níž byly jinak tyto osoby odkázány, byla v Rakousku velmi nedostatečná.

Tato otázka byla řešena v čeledním řádu pro Vídeň z 1. května 1810, v němž se ustanovovalo, že v případě onemocnění musí zaměstnavatel pečovat o příslušníka své čeledi nejméně po tři týdny, jestli ale nemoc vznikla vinou zaměstnavatele, po celou dobu nemoci.⁷ Je pochopitelné, že tato otázka vyžadovala řešení nejdříve ve Vídni, kde docházelo k největší koncentraci pracovních sil.

Dekretem dvorské kanceláře z 18. února 1837 byla tato povinnost rozšířena i na továrníky, živnostníky a obchodníky v tom smyslu, že byli po-

⁴ Výkazy byly publikovány v periodicky vycházející tiskovině *Der Bergwerksbetrieb Oesterreichs* a přinášel je také *Statistisches Jahrbuch des Ackerbauministeriums*.

⁵ *Srov. Zur Statistik der Arbeiterverhältnisse. Herausgegeben auf Veranlassung des Handelsministeriums. I. Heft. Humanitäre Anstalten. Wien 1869.*

⁶ *Srov. Statistik der gewerblichen Hilfskassen in den im Reichsrathe vertretenen Ländern der österreichisch-ungarischen Monarchie im Jahre 1879. Bearbeitet vom statistischen Departement im Handels-Ministerium, Wien 1880.*

⁷ *Srov. H. Morgenstern, Dienstbotenrecht. In: Ernst Mischler—Josef Ulbrich, Österreichisches Staatswörterbuch, 2. vyd., I. Band, Wien 1905, str. 674 n.; Adolf Menzel, Die Arbeiterversicherung nach österreichischem Rechte, Leipzig 1893, str. 17.*

vinni hradit ošetřovací náklady za své dělníky nebo tovaryše ošetřované ve veřejných nemocnicích po dobu jednoho měsíce. Ustanovení se netýkalo nádeníků.⁸

Podle těchto předpisů neexistovala vlastně přímá povinná péče zaměstnavatele, nýbrž jen nepřímá podpora, když z prostředků zaměstnavatele bylo zaopatřeno ošetřování ve veřejné nemocnici.⁹

V roce 1843 byla opětovně řešena úhrada nákladů za dělníky, pomocníky a učedníky ošetřované ve vídeňských špitálech a byla znovu vyslovena povinnost cechů, majitelů továren, služebních pánů a řemeslníků zapřavit nemocniční náklady za jejich onemocnělé pomocníky, učedníky a dělníky. Tato povinnost se rozšiřovala i na pomocníky, kteří přicestovali z ciziny.¹⁰

V roce 1848 bylo stanoveno, že ošetřovací náklady za pomocníky a učedníky, kteří jsou na vandru, a místem, v němž onemocněli jenom procházeli, aniž by zde vstoupili do pracovního poměru, se mají hradit konkurencí kraje, do kterého jsou příslušní, a v případě cizinců podle všeobecných předpisů pro hrazení ošetřovacích nákladů cizinců.¹¹

Hlavním smyslem těchto předpisů bylo přenesení nákladů ústavního léčení z domovské obce či vrchnosti na zaměstnavatele. Nestanovovala se jimi však přímá povinnost zaměstnavatele podporovat jeho dělníky při domácím ošetření.

Literaturu o sociálním působení cechů a různých tovaryšských bratrstev, která byla s podpornými cíli v rámci jednotlivých cechů zakládána, až na velmi řídké výjimky postrádáme.¹² Podpurná činnost cechů a bratrstev, na něž cechy přenášely svoje povinnosti, však byla v tomto období vcelku nepatrná.¹³

Svědčí o tom i zprávy obchodních a živnostenských komor z 50. let. Největší cech v obvodu liberecké komory a v celé monarchii, jímž byl cech libereckých soukeníků s asi 1300 mistry, měl zřízení zvláštní pomocnickou pokladnu, do níž platil každý pomocník povinně týdně 3¹/₂ kr. konv. měny. Za to dostával v případě onemocnění denní podporu 25 kr. konv. měny, která byla vyplácena při nemocničním ošetření místnímu špitálu a při domácím ošetření samotnému pomocníkovi.¹⁴ To byl již velmi dokonalý systém, s jakým se u menších cechů setkáváme jenom zcela výjimečně.

V roce 1851 bylo v obvodu brněnské komory 844 cechů s 20 222 mistry

⁸ Srov. Leo Verkauf, *Arbeiterversicherung in Oesterreich-Ungarn*. Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 3. vyd., I. Band, Jena 1909, str. 810.

⁹ Srov. Adolf Menzel, l. c., str. 17.

¹⁰ Srov. *Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für Mähren und Schlesien* (dále PGS Mor.), 25. Band, 1843, str. 189–191 (gub. dekret na všechny krajské úřady a ředitelství zaopatřovacích ústavů z 16. června 1843, gub. číslo 24.122).

¹¹ Srov. PGS Mor. 1848, str. 77, Einhebung der Krankenhaus-Verpflegskosten der auf der Wanderschaft begriffenen, und auf der Durchreise ohne in eine Arbeit getreten zu seyn, erkrankten Gesellen. Gub. dekret z 6. dubna 1848 č. 13.096.

¹² Srov. pouze Bohuslav Hladík, *Bratrstvo soukenických tovaryšů v Polně v první polovině 19. století a jeho sociální význam*, Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských 5, 1968, str. 63 n.

¹³ Srov. B. Hladík, l. c., str. 72.

¹⁴ Srov. *Bericht über die materielle Lage der Arbeiter im B. Leipaer und Gitschiner Kreise Böhmens erstattet im Auftrage des hohen Ministeriums für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten von der Handels- und Gewerbekammer zu Reichenberg*, Praha 1852, str. 92 n.

nebo samostatnými živnostníky, 11 738 tovaryši a pomocníky a 6128 učni.¹⁵ Většina těchto cechů sledovala podpůrné účely, pouze u 130 je uvedeno, že neposkytují podporu ani potřebným mistrům a tovaryšům, ani procházejícím a práci hledajícím tovaryšům.¹⁶ Valná většina cechů však pohřešovala regulovanou zařízení pro podpory. Podpůrné částky nebyly u 364 cechů pevně stanoveny. Podpory byly poskytovány buď z cechovní pokladny nebo ze soukromých prostředků mistrů, či byly získávány obojím způsobem. Někde bylo rozlišováno a podpory mistrům se poskytovaly z cechovní pokladny a tovaryšům ze soukromých prostředků mistrů, v některých případech byli tovaryši podporováni pouze z příspěvků ostatních tovaryšů nebo z jednorázových sbírek. Výše podpor a nárok na ně byl řádně stanoven jenom u velmi málo cechů. V okolí Brna a Mikulova prováděly nemocniční péči o pomocníky kláštery milosrdných bratří v Brně a Valticích za paušál vyplácené cechy.

Oddělené a stanovami regulované pokladny pro podporu mistrů v nemoci a jejich vdov a sirotků byly pouze u 11 cechů. Vlastní pomocnické pokladny, oddělené od pokladen cechovních, existovaly pouze u 42 cechů.¹⁷ Není však jasné, kdo je vydržoval, popř. v jakém poměru do nich přispívali pomocníci a mistři. I z těchto zvláštních pokladen však byly ve většině případů vypláceny podpory, jejichž výše nebyla pevně stanovena, popř. bylo hrazeno pouze nemocniční ošetření pomocníků a pohřební náklady. Jenom v několika málo případech byla vyplácena peněžitá podpora pomocníkům, i zde však není někdy jasno, zda se nejednalo toliko o jednorázovou výpomoc vandrujícím tovaryšům. U krejčích v Mikulově se uvádí podpora pomocníkům 12 kr. konv. měny, soukeničtí pomocníci v Brně dostávali týdně 30 kr. konv. měny a byli předáváni k ošetřování nemocnici milosrdných bratří, která dostávala roční paušál 60 zl. konv. měny z pomocnické pokladny, a na pohřební náklady na jednoho pomocníka bylo stanoveno 22 zl. konv. měny. U soukeníků v Jihlavě je pouze uvedeno, že nemocní pomocníci dostávají nutnou péči a lékařské ošetření na náklady pomocnické pokladny. Tkalcovští pomocníci v Brně měli dostávat v případě onemocnění

¹⁵ Srov. *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Brünn über die gewerbs- und handelsstatistischen Verhältnisse ihres Bezirkes im Jahre 1851*, Brno 1854, str. 75 až 77.

¹⁶ Další údaje jsou čerpány z publikace uved. v předchozí poznámce (str. 84 n.) a zejména příloha k této zprávě nazvaná *Verhältnisse der Zünfte, Gremien, Innungen und innungsmässigen Vereine des Bezirkes der Handels- und Gewerbekammer in Brünn*, která je samostatně stránkovaná (str. 1–167).

¹⁷ Byly to tyto cechy (v závorce je uveden počet mistrů, tovaryšů a učňů): hrncířů v Brně (8, 12, 3), Jihlavě (4, 14, 6) a Znojmě (29, 12, 3), soukeníků v Brně (60, 600, 60), Jihlavě (457, 550, 168) a Mor. Třebové (34, 40, 8), postřihačů v Jihlavě (10, 14, 4), tkalců v Brně (193, 800, 200) a Jihlavě (59, 10, 5), výrobců levného sukna v Brně (65, 130, 30), koželuhů v Brně (14, 30, 8), zedníků, kameníků, hrncířů, pokrývačů a tesařů v Kyjově (7, 82, 54), sdružený cech pekařů aj. v Hodoníně (61, 84, 29), zedníků, dlaždičů, pokrývačů a kameníků v Jihlavě (7, 130, 24), zámečnicků aj. v Jihlavě (11, 9, 14), tkalců a výrobců levného sukna v Rousínově (19, 2, 5), kovářů a kolářů v Nové Říši (18, 5, 4), soustružníků aj. ve Slavonicích (34, 19, 13), košíkářů, kovářů a kolářů ve Znojmě (40, 6, 6), cvočkařů a zámečnicků ve Znojmě (12, 7, 6), krejčích ve Vel. Meziříčí (35, 4, 8), Jihlavě (60, 42, 24), Mikulově (51, 40, 40), obuvníků v Kyjově (48, 15, 17), Hodoníně (42, 12, 10), Vel. Meziříčí (44, 18, 16), Jihlavě (94, 40, 50), Dol. Kounicích (51, 10, 8), Mor. Třebové (118, 20, 24), Nové Říši (11, 2, 4), Vyškově (44, 30, 20) a Znojmě (63, 57, 12), klempířů v Brně (11, 20, 16) a stolařů v Brně (60, 144, 87) a Jihlavě (26, 12, 7).

až do úplného uzdravení týdně 24 kr. konv. měny a v případě úmrtí se hradily pohřební náklady ve výši 25 zl. konv. měny. U krejčích v Brně se výše podpor řídila stavem pomocnické pokladny.

K osvětlení problematiky přispěje, podíváme-li se ještě na činnost některých největších cechů, které neměly vytvořeny zvláštní pomocnické pokladny.

Reznický cech v Brně s 51 mistry, 66 pomocníky a 25 učni neposkytoval žádné podpory. Mlynáři v Brně (61 mistrů, 100 pomocníků, 12 učňů) udělovali vandrujícím tovaryšům peněžítý dar a stravu u jednotlivých mistrů, nemocní tovaryši byli ošetřováni v nemocnici milostrdných bratří za roční poušál 70 až 100 zl. konv. měny, kromě toho dostávali z pomocnické pokladny 24 kr. konv. měny týdně. Krejčovští pomocníci v Mikulově (51, 40, 40) dostávali 12 kr. a musili platit měsíční příspěvky 4 kr. konv. měny. Obuvníci pomocníci v Brně (191, 150, 160) měli dostávat týdně 30 kr. konv. měny a byli rovněž ošetřováni v nemocnici milostrdných bratří za roční paušál. Obuvníci pomocníci v Třebíči (130, 30, 40) dostávali v případě nemoci podporu ve výši, která nebyla pevně stanovena (stejně tak soukeníci v Bystřici n. Pern. – 137, 27, 32 – kde bylo vypláceno procházejícím mistrům 5 kr. a pomocníkům 2 kr.). Výše podpor nemocným pomocníkům nebyla pevně stanovena ani v případě soukeníků v Dědicích (93, 32, 1), tkalců v Městečku Trnávce (176, 41, 28), ve Svitavách (490, 210, 190), zedníků, kameníků a pokrývačů ve Znojmě (9, 80, 20), kde procházejícím tovaryšům bylo propláceno 12 kr., atd. Nemocný tkalcovský pomocník v Bučovicích (52, 64, 28) měl dostat 48 kr. až 1 zl. konv. měny týdně, cestující pomocníci bezplatné zaopatření v herberku. Nemocní tesařští pomocníci v Mikulově (4, 82, 5) byli ošetřováni v nemocnici milostrdných bratří ve Valticích za roční paušál 2 zl. 48 kr. konv. měny. Cestující mistři dostávali 24 až 48 kr. a tovaryši 3 kr. konv. měny. Nemocní zedníci, dlaždičští, pokrývačští a kameničtí pomocníci v Brně (22, 350, 30) dostávali podporu ve výši, která nebyla pevně stanovena. Cech vydržoval v nemocnici milostrdných bratří dvě lůžka a u alžbětinek jedno lůžko za roční paušál 30, resp. 20 zl. konv. měny. Za pomocníky, zemřevší bez prostředků hradil cech pohřební výlohy. Procházející pomocníci měli dostávat 1 až 5 zl. konv. měny. Nemocní zedníci, mlynáři a tesaři ve Svitavách (15, 100, 20) dostávali podporu „podle možnosti“ a bylo o ně pečováno v městské nemocnici za roční paušál 10 zl. konv. měny.

Z tohoto přehledu je zřejmé, že ani zdaleka ne všechny cechy poskytovaly podpory domácím pomocníkům, kteří se stali dočasně neschopnými práce. U cechů, které tyto podpory poskytovaly, v celé řadě případů byla jejich výše nedostatečná. Sociální působnost cechů byla v období před jejich zrušením na velmi primitivní úrovni, a proto málo účinná.

Plným právem proto mohl vedoucí představitel německých liberálů na Moravě dr. Karel Giskra ve svém vystoupení na říšské radě ze 7. listopadu 1861 pro zrušení nucených živnostenských společenstev kritizovat, že tyto podpory jsou velmi nízké a blíží se almužně. Dokládal to právě na cifrách o počtu ošetřovaných příslušníků jednotlivých cechů v brněnské nemocnici milostrdných bratří. Od 1. listopadu 1859 do 30. října 1860 zde byli ošetřováni příslušníci pekařského cechu po 416 dní, za což dostala správa nemocnice paušální příspěvek 105 zl., knihaři zde byli v téže době ošetřováni po 112 dní za paušál 12 zl. 60 kr., řezníci a uzenáři po 256 dní za paušál

60 zl., krejčí 1361 dní, za což obdržel konvent paušál 100 zl. a příspěvek za pomocníky 168 zl., obuvníci po 1710 dní za paušál 73 zl. 50 kr. a příspěvek za pomocníky 181 zl. a soukeníci 674 dní za paušál 50 zl. Podpory, které byly podle Giskry vypláceny z cechovních pokladen potřebným osobám, závisely na libosti představeného a pohybovaly se stále jenom mezi 1, 5 a 10 zl. a nejvyšší byly 20 zl.¹⁸

Již předtím další německý liberál a brněnský textilní průmyslník Alfred Skene při zdůvodňování svého návrhu na zrušení nucených živnostenských společenstev na říšské radě vycházejí ze statistiky cechů v obvodu brněnské komory z roku 1851 poukazoval na hospodářskou slabost cechů, z nichž pouze 19 mělo jmění nad 500 zl., asi 40 mělo jmění od 100 do 500 zl., zatímco 785 jich nemělo žádné jmění, „nanejvýše dluhy“.¹⁹

I když si musíme být vědomi toho, že snahou Giskry i Skena bylo co nejlépe zdiskreditovat cechy a získat většinu pro ideu živnostenských společenstev na podkladě dobrovolnosti, přece jenom jim musíme dát za pravdu v tom, že sociální působení cechů bylo zcela nedostatečné, neodpovídalo požadavkům doby a bylo prakticky nekontrolovatelné.

Projevovala-li se potřeba nové organizace podporování řemeslného dělnictva v případě nemoci a úrazu, vystupovala tato nutnost tím naléhavěji do popředí v případě továrního velkopřůmyslu, kde pracovní prostředí, stroje a vyšší intenzita práce byly příčinou vyšší nemocnosti i úrazovosti. Postrádáme bohužel spolehlivé statistiky k této otázce, z kusých pramenů však víme, že nemocnost dělnictva byla značná. V brněnském soukenickém průmyslu v polovině 60. let na základě rozboru 685 případů onemocnění (z toho 464 mužů a 221 žen) bylo např. zjištěno, že průměrná doba nemoci činila u mužů 24,58 a u žen 21,46 dní v roce.²⁰

Bylo proto třeba vytvářet podpůrné pokladny při továrních podnicích. Tyto pokladny začaly být zakládány velmi ojediněle v první polovině 19. století, o jejich činnosti v té době jsme však informováni velmi nedokonalé.

Na Moravě je pravděpodobně nejstarší institucí tohoto druhu soukromý pensijní ústav janovické harrachovské továrny na lněné zboží na někdejší rýmařovském okrese. Ústav zřídila roku 1834 hraběnka Terezie Harrachová se základním kapitálem pěti tisíc zlatých. Tkalci přispívali do pokladny ročně 1 zl. 30 kr. až 2 zl. a umělečtí tkalci 1 zl. 30 kr. až 3 zl. Z tovární pokladny dostával ústav ročně 150 zl. Těmito příspěvky byl kapitál zvýšen do r. 1851 na 10 500 zl. Členové ústavu dostávali při pracovní neschopnosti penze podle tříd ve výši 20–24 zl. u tkalců a 24–30 zl. u uměleckých tkalců ročně. Vdovám se přiznávala poloviční penze a každé dítě zemřelého člena mělo dostávat až do dokončeného 14. roku svého věku výchovný příspěvek 2 zl. 30 kr. V případě onemocnění nebo jiné ztráty výdělků dostávali členové dočasné podpory, měli nárok na bez-

¹⁸ Srov. *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes (SPAII)* 1861, str. 1589 n.

¹⁹ Srov. *SPAII* 1861, str. 439.

²⁰ Srov. Franz Migerka, *Rückblicke auf die Schafwollwaaren-Industrie Brünns 1765–1864 und vergleichende statistische Darstellung der Schafwollwaaren-Industrie des Bezirkes der Handels- und Gewerbekammer in Brünn in den Jahren 1851 und 1863*, 2. vyd., Brno 1890, str. 144.

platné lékařské ošetření a v případě úmrtí člena obdrželi pozůstalí pohřebné.

Olomoucká komora hodnotila činnost tohoto ústavu velmi příznivě zejména proto, že týdenní příspěvky 2 až 3 kr. byly pro chudé Rýmařovsko přiměřené a mohli je platit i nejchudší tkalci. Současně doporučovala, aby podobných ústavů bylo zřízeno více. Jejich fondy mohly být zároveň využity jako živnostenské úvěrní ústavy, kterými by bylo možno pomáhat tkalcům při váznutí odbytu a posílit tak průmyslovou a řemeslnou výrobu v chudobných horských oblastech.

Komora ve své zprávě ministerstvu obchodu zároveň navrhovala, že by ráda zahájila porady o zřizování těchto ústavů a zabezpečila by si všestrannou podporu větších podnikatelů a představených cechů, bude-li mít ministerstvo o podobný projekt zájem a bude-li vytváření těchto ústavů nakloněno.²¹ Nabídka komory z roku 1853 bohužel neměla žádný ohlas a zdá se, že ani v jejím vlastním obvodu nenásledovalo rozsáhlejší zřizování závodních výpomocných pokladen.

Z Čech je znám penzijní ústav hrabačovské plátenické manufaktury a bělidla, který vznikl v roce 1844 rovněž na panství hraběnky Terezie Harrachové, patrně jako důsledek dělnických a tkalcovských bouří z let 1843 a 1844.²²

V 50. letech byly tyto závodní pokladny jenom zcela výjimečné. Víme pouze, že od r. 1851 existovala nemocenská pokladna cukrovaru v Kvasicích a nemocenská a podpurná pokladna soukenické továrny Fr. Kallab a synové ve Velkém Meziříčí, v r. 1854 vznikla nemocenská pokladna prádelny lnu v Břidličné, v r. 1857 pokladna Akciové hutní společnosti na nástroje v Bedřichově a nemocenská a podpurná pokladna továrny na nábytek firmy bratří Thonetové v Koryčanech a v r. 1858 bratrská pokladna chemické továrny Hochstädter a Schickardt v Brně. Nepochybně bylo těchto pokladen více, charakter pramenů nám však prozatím nedovoluje další zjistit.²³

K rychlejšímu zřizování závodních pokladen docházelo teprve po vydání liberálního živnostenského řádu z roku 1859.

Kromě závodních pokladen zřizovaných zaměstnavateli, na jejichž správu nemělo dělnictvo buď žádný nebo jenom velmi malý vliv, začaly již ve 40. a zejména v 50. letech vznikat první podpurné spolky na základě svépomoci. Pro 50. léta jsou typické spolky katolických tovaryšů, vznikaly však již i první dělnické spolky zřízené podle myšlenek Schultze-De-litzsche.

V obvodu olomoucké komory působily koncem 50. let kromě chudinských zařízení (špitálů, chudinských institutů, chudinských spolků apod.) spolek katolických tovaryšů v Olomouci z r. 1848 se jměním 9445 zl. 97¹/₂ kr. a se 163 účastníky (spolek podporoval projíždějící tovaryše a oše-

²¹ Srov. *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Olmütz über den Zustand der Landeskultur, der Industrie und des Verkehrs im Jahre 1853*, Olomouc 1854, str. 61 až 62.

²² Srov. František Kutnar, *Penzijní ústav hrabačovské plátenické manufaktury a bělidla*, Krkonoše, Podkrkonoší 1, 1963, str. 158–159.

²³ Údaje o roku založení jednotlivých pokladen přináší pouze *Statistischer Bericht über Industrie und Gewerbe Mährens in den Jahren 1881–1885*, Brno 1887–1889.

třoval v hospitéle nemocné a rekonvalescenty), tkalcovský podpůrný spolek v Rýžovišti z r. 1855 se jménem 99 zl. 73 kr., penzijní ústav pro lesní dělníky v Janovicích u Rýmařova, který byl založen v roce 1837 a měl jmění 5607 zl. a 66 účastníků (ústav podporoval dřevařské dělníky a udílel jim peníze v případě jejich pracovní neschopnosti a podobně jako tamější penzijní ústav továrny na lněné zboží z r. 1834), spolky katolických tovaryšů v Šumperku z r. 1860 a ve Šternberku z r. 1856 (v r. 1862 k nim přibyl spolek v Novém Jičíně) a spolek ku podpoře potřebných tkalcovských mistrů v Šumperku z r. 1849.²⁴ V obvodu brněnské komory existovaly v této době spolky katolických tovaryšů v Brně a Jihlavě (oba od r. 1854) a v Mor. Třebové a od r. 1860 ve Vyškově.²⁵ Dále zde působil jeden z nejstarších podpůrných spolků Podpůrný spolek kamenických a tkalcovských tovaryšů v Lišni, jehož stanovy jsou datovány rokem 1851. Členové podle nich měli dostávat v případě nemoci podporu minimálně 48 kr. týdně.²⁶

Padesátá léta 19. stol. nebyla zakládání spolků příznivá — pokus o založení podpůrného spolku obuvnických pomocníků v Olomouci, Brně a Znojmě koncem roku 1853 měl za následek rozsáhlé úřední šetření²⁷ — přesto však počet podpůrných spolků vzrůstal. K roku 1846 bylo na Moravě jenom 19 většinou pohřebních a podpůrných spolků, k roku 1856 jich bylo napočteno již 203, z toho 7 spolků dobročinných, 17 pro podporu nemocných a 17 pohřebních.²⁸

V období před revolucí byla činnost soukromých spolků regulována na základě dvorského dekretu z 5. listopadu 1843,²⁹ spolkový zákon byl vydán až v době odlivu revoluce let 1848/9 dne 17. března 1849. Tento zákon prakticky znemožňoval shromažďovací svobodu, přesto byl po nástupu absolutismu zrušen a nahrazen císařským patentem z 26. listopadu 1852 č. 253 ř. z., který vlastně znamenal návrat k zásadám dvorského dekretu

²⁴ Srov. *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Olmütz über den Zustand der Landeskultur, der Industrie und des Verkehrs in den Jahren 1857, 1858 und 1859*, Olomouc 1860, str. 92–116 (Wohlthätigkeits- und Versorgungs-Anstalten, sowie sonstige Vereine im Bezirke). Jsou zde uvedeny i bratrské pokladny, tovární však s výjimkou Janovic žádné.

²⁵ Srov. Leopold Brodhuber — Carl Holdhaus — Anton Martin, *Industrie und Handel im Kaiserthume Oesterreich*, Wien 1861, str. 707 n.; dále Jiří Radimský, *Nejstarší spolky na Moravě s přihlédnutím ke spolkům dělnickým*, ČMM 73, 1954, str. 108 n.; k chudinským ústavům a spolkům srov. také Beda Dudík, *Mährens gegenwärtige Zustände*, Brno 1848, str. 57 n., popř. Hirsch, *Schematismus für das Kronland Mähren*, Brno 1855, str. 117 n.

²⁶ Srov. Pravidla na založení ústavu společenstva pro tovaryše vlnotkadlických (sic!) a kamenických ze strany podporování v neštěstí a v pádu smrti, z 29. června 1851. Podle 7. čl. Pravidel „každý onemocnělý oud, jemuž pracovati v stavu nejni, má míti [nárok] na peněžitou podporu skrz celý čas jeho nemoce. Vějměra podpory se čas od času ustanoví; nemá však nikdy menší býti, nežli čtyřicet osm krejcarů stříbra na týden“. Viz Státní archiv Brno (SAB), pres. místodržitelství, fasc. 1243. Radimský uvádí založení spolku 27. 5. 1856 (srov. *Nejstarší spolky na Moravě*, str. 110).

²⁷ Srov. SAB, PM, k. 267, čj. 8.391/1854.

²⁸ Srov. Moriz Stubenrauch, *Statistische Darstellung des Vereinswesens im Kaiserthume Oesterreich*, Wien 1857.

²⁹ Srov. PGS Mor. 1843, str. 287–299, Bestimmungen in Ansehung des Verhältnisses der Privat-Vereine zur Staatsverwaltung (gub. cirkulář z 30. listopadu 1843, gub. číslo 51.193).

z roku 1843.³⁰ Tento spolkový zákon nepřipouštěl zřizování spolků se sociální tendencí. Proti podpůrným spolkům dělníků a tovaryšů, které dostávaly do určité míry charakter odborových sdružení, bylo ostře postupováno a stát zejména tvrdě vystupoval proti všem jejich snahám o sdružování. Jejich odborová činnost byla potlačována a bylo jim ztěžováno vzájemné spojení. Těmto spolkům se trpělo pouze poskytování základních podpor.³¹

V této době však byly v protikladu s uplatňovanými tendencemi některé dřívější závodní pokladny přebudovány na spolkovém podkladě. Tak tomu bylo např. u obou janovických penzijních ústavů, z nichž byly v roce 1855 vytvořeny podpůrné spolky podle spolkového zákona.³²

Rigorózní uplatňování zásad spolkového zákona z roku 1852 se po znovuzavedení ústavnosti sice poněkud zmírnilo, k rozsáhlejšímu zakládání dělnických podpůrných spolků, z nichž mnohé měly již zcela charakter spolků odborových, však začalo docházet až po vydání nového, liberálního spolkového zákona z 15. listopadu 1867.

Výpomocné pokladny v období liberalismu od roku 1860

V 60. a zejména potom v 70. letech jsme svědky rozsáhlého zakládání jednak dělnických spolků, z nichž některé setrvaly na svépomocných zásadách hlásaných zejména Schlutzem—Delitzsem, řada z nich však přerostla v socialistické dělnické spolky, které měly za úkol organizovat a podporovat třídní boje proletariátu, jednak závodních dělnických pokladen, organizovaných při jednotlivých továrnách zaměstnavateli na základě zásad liberálního živnostenského řádu z 20. prosince 1859 č. 227 ř. z.

Tento živnostenský řád znamenal vybojování živnostenské svobody, existence početně silné dělnické třídy si však již vynutila jeho § 85, který nařizoval, že při větším počtu dělnictva nebo při zvláště nebezpečném druhu zaměstnání je podnikatel povinen za přispívání dělnictva zřídit podpůrnou pokladnu anebo přistoupit k podobné pokladně již zřízené. Dělníci měli do podpůrné pokladny přispívat částkou rovnající se nejvýše třem procentům jejich mzdy a podnikatel měl platit polovinu dělnického příspěvku. Na správu pokladny měli mít dělníci „přiměřený vliv“, jak daleko měl tento vliv sahat však živnostenský řád neuváděl a jeho bližší stanovení ponechával stanovám pokladny. V VII. hlavě ž. ř., která pojednávala o živnostenských společenstvech, se v § 114 říkalo, že jejich účelem je mj. zřízení ústavů k podpoře členstva a příslušníků společenstva v případě onemocnění nebo jiné nouze a dozor na tyto ústavy. Společenstva měla zřídit ústavy k podpoře potřebných pomocníků společnými příspěvky

³⁰ Srov. Tezner, *Vereinsrecht*. In: Ernst Mischler—Josef Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch*, 2. vyd., IV. Band, Wien 1909, str. 714.

³¹ Srov. *Přehled československých dějin. Díl II. 1848—1918. Sv. 1. 1848—1900*, Praha 1960, str. 208—209.

³² Radimský (*Nejstarší spolky . . .*, str. 110) alespoň mezi spolky na podporu jednotlivých řemesel uvádí „Pensionsinstitut für erwerbsunfähige gutsherrsch. Waldarbeiter, deren Witwen und Waisen“ v Janovicích, zal. 29. 4. 1855, a „Pensionsinstitut für erwerbsunfähige Kunst- und andere Weber der gutsherrsch. Leinenfabrik“ v Janovicích, zal. 25. 5. 1855.

živnostníků a pomocníků s obligatorním přístupem. Ustanovení o výši příspěvků byla stejná jako u § 85, při správě těchto podpůrných pokladen se mělo pomocníkům zajistit rovněž „přiměřené účastenství“.

Dělnictvo zaměstnané jak ve větších podnicích (za ty se považovaly podniky zaměstnavající více než dvacet dělníků), tak i v živnostech, mělo být tímto způsobem zabezpečeno alespoň pro případ nemoci a úrazu. Ustanovení ž. ř. však byla příliš obecná a podrobnější předpisy vydány nebyly. Stejně tak prakticky neexistoval dozor, zda jsou ustanovení o podpůrných pokladnách plněna. Živnostenské úřady, jimiž byly politické úřady první stolice, těmto otázkám až do 2. pol. 70. let nevěnovaly pozornost a nevyvíjely nátlak na zaměstnavatele, aby pokladny zřizovaly. Živnostenská inspekce pak byla zřízena až na základě zákona z roku 1883, tj. v období, kdy říšská rada již v podstatě počala projednávat osnovy zákonů o úrazovém a nemocenském pojištění.

Staré nedostatky tak živn. řád z roku 1859 neodstraňoval a zřizování pokladen fakticky stále záviselo na libovůli zaměstnavatele, který rovněž rozhodoval o tom, jakým způsobem a do jaké míry se bude dělnictvo podílet na správě těchto zařízení.

V ohledu na obchodní pomocníky platilo ustanovení všeobecného obchodního zákona ze 17. prosince 1862 č. 1/1863 ř. z., jehož čl. 60 ustanovoval, že obchodní pomocník, jemuž je nezaviněným neštěstím dočasně bráněno ve výkonu služby, neztrácí nároky na plat a zaopatření, tento nárok však měl pouze po dobu šesti týdnů.

Nedostatky ustanovení živn. řádu, spolu s jeho základní tendencí, která znamenala připoutání dělníků k závodu, poněvadž odchodem ze zaměstnání ztráceli nárok na podporu z pokladny, do níž třeba po celý život platili příspěvky, byly hlavní příčinou toho, že ani dělnictvo samo neusilovalo o zřizování závodních podpůrných pokladen a spíše bylo nakloněno zakládání vlastních podpůrných spolků i za cenu toho, že se prakticky zříkalo zákonného příspěvku zaměstnavatele.

Pro tuto druhou etapu od roku 1860 (živn. řád vstoupil v platnost 1. lednem 1860) do konce 80. let, kdy začaly působit zákony o úrazovém a nemocenském pojištění dělnictva, je typický mohutný rozmach podpůrných spolků a závodních podpůrných pokladen.

K roku 1879, kdy státní správa byla konečně donucena k pokusu získat si přehled v této velmi spletité otázce, bylo vykázáno na Moravě celkem 141 takových pokladen,³³ z toho jich působilo v obvodu brněnské komory 67 a v obvodu olomoucké komory 74.

Z celkového počtu 141 pokladen známe údaje o době vzniku v 63 případech. Podle nich vzniklo v jednotlivých letech pokladen:

1851	2	1860	1	1867	1	1871	1	1876	4
1854	1	1862	1	1868	3	1872	6	1877	1
1857	2	1863	3	1869	6	1873	3	1878	6
1858	1	1866	5	1870	3	1874	4	1879	10

Ve skutečnosti však jich bylo mnohem více zejména také proto, že pokladna brněnských vlnářských továren a dílen, která byla v r. 1879 pova-

³³ Z toho přehled z r. 1879 (viz pozn. 6) jich znal 116, dalších 13 z obvodu OŽK Brno a 12 z obvodu OŽK Olomouc jsem doplnil z přehledu uved. v pozn. 23.

žována za jeden ústav, sestávala z 56 dílčích pokladen v jednotlivých továrnách, jejichž převážná část vznikla v 60. letech. Ze soudobé literatury víme, že pokladny existovaly v 60. letech téměř ve všech brněnských textilních podnicích, i když statistické výkazy z nich uveřejňovala jenom pokladna soukenické továrny firmy Adolf Löw a spol.,³⁴ jejíž stanovy byly schváleny v r. 1864. V r. 1862 byly schváleny stanovy soukenické továrny bratří Popperů.³⁵

K roku 1870 bylo v obvodu brněnské komory vykázáno podle neúplných údajů s výjimkou bratrských pokladen v hornictví a hutnictví celkem 26 pokladen. Údaje jsou však velmi nekonkrétní, neuvádí se ani název pokladny, počet členů či výše udělované podpory. Kromě toho se v ojedinelých případech ještě udává, že v některých jiných podnicích či oborech dostávali dělníci bezplatně lékařské ošetření, léky, popř. ještě celou nebo částečnou mzdu. O rozsahu této péče si však z kusých zpráv nemůžeme udělat žádnou představu. Např. při papírnách, kterých bylo v brněnském obvodu devět se 114 mužskými a 89 ženskými dělníky, je údaj, že v nich neexistuje žádná nemocenská pokladna, většina dělníků je však v případě onemocnění lékařsky ošetřována na náklad zaměstnavatelů a dostává léky, potraviny a peněžité podpory.³⁶

Tentýž počet pokladen zjišťujeme v obvodu brněnské komory podle stejné kusých a nesoustavných údajů i v r. 1875.³⁷ Vyplývá z toho nespolehlivost této informace, poněvadž za pětiletí 1870–1875 vznikla řada nových pokladen.

Soustavnější a konkrétnější údaje o pokladnách máme teprve k roku 1879. Územní rozmístění jednotlivých pokladen se v podstatě krylo s rozmístěním průmyslu a s průmyslovými oblastmi.³⁸

Ze 141 moravských výpomocných pokladen jich působilo na území nynějšího Brna 22. Byla to především největší moravská instituce tohoto druhu pokladna brněnských vlnářských továren a dílen sdružující 56 podniků z 8904 členy (zal. 1870). Dále První všeobecná brněnská dělnická nemocenská a invalidní pokladna (700, zal. 1869).³⁹ Ve strojírenství a kovo-průmyslu působily: DP⁴⁰ továrny na vozy a zámečnictví Matyáše Nowitzkého (24, zal. 1866), DNP továrny na emailové a plechové nádoby

³⁴ Srov. Eduard Deutsch, *Beiträge zur Brünnner Arbeiterfrage. Rundschau und Kritik über die zum Wohle der Arbeiter in Brünn bereits bestehenden Einrichtungen*, Brno 1869, str. 34–40; Franz Migerka, *Rückblicke*, str. 145.

³⁵ Srov. *Statuten der Arbeiter-Casse des Etablissements der Firma Adolf Löw und Schmal in Brünn*, Brno 1864; *Statuten über den Unterstützungs- und Versorgungsfond für kranke und erwerbsunfähige Arbeiter in der k. k. priv. Feintuch- und Schafwollwaaren-Fabrik der Gebrüder Popper in Brünn*, Brno 1862. Tyto stanovy spolu s řadou dalších z novějšího období byly uloženy v knihovně Obchodní a živnostenské komory v Brně (srov. Katalog der Bibliothek der Handels- und Gewerbekammer in Brünn, Brno 1890). Dnes se nenalézají ani v knihovně Technického muzea v Brně, která knihovnu OŽK převzala, ani se mi je nepodařilo získat odjinud.

³⁶ Srov. *Statistik der Industrie des Bezirkes der Handels- und Gewerbekammer in Brünn im Jahre 1870*, Brno 1872.

³⁷ Srov. *Statistik der Industrie des Bezirkes der Handels- und Gewerbekammer in Brünn im Jahre 1875*, Brno 1877.

³⁸ V další části čerpám především z publikací cit. v pozn. 6 a 23.

³⁹ V závorce uvádím počet členů k r. 1879, popř. i rok založení, pokud bylo možno tyto údaje zjistit.

Bartelmuse a Witteho (50, zal. 1868), dělnický nemocenský a podpůrný spolek brněnské strojírný (321, zal. 1872), DP strojírný Friedricha Wannecka (90, zal. 1866), NP továrny na vagóny Rudolfa Fuchse (15, zal. 1868), DNP strojírný firmy Brand a Lhuiller (470, zal. 1878), DNPP továrny na kovové zboží a stroje Ernsta Krackharta (138, zal. 1867), NPP strojírný Wallauschek a Badjura (30, zal. 1868) a DNP strojírný Bartelmus a Tarisch (390, zal. 1876). Dále zde byla bratrská pokladna chemické továrny Hochstädter a Schickardt (90, zal. 1858), NPP dřevodělníků (60), pomocnická pokladna společenstva tesařů (300), NP společenstva řezníků (56), Bratrská pokladnice tkalcovských a tkaninářských tovaryšů (405), nemocenský spolek provazníků (10), nemoc. a pohřební pokladna krejčovských pomocníků (166), nemocenský spolek knihtiskařů a sazečů na Moravě (187), nemoc. a podp. spolek obchodních příručí a učňů (86) a NP čišníků a výčepníků (60). V Líšni to bylo nemocenské a podpůrné bratrstvo (134).

Na okrese Brno-venkov působily NP cukrovarů v Modřicích a Sokolnicích. Z brněnské průmyslové oblasti známe dále pouze bratrskou pokladnu v Bučovicích (100) na dnešním okrese Vyškov.

V průmyslové oblasti severně od Brna bylo vykááno pět pokladen na okrese Blansko: dělnický nemoc. a podpůrný spolek při továrně na hliněné zboží bratří Schützů v Olomučanech (37, zal. 1878), NP továrny na hřebíky a šrouby hraběte Dubského v Drnovicích (102, zal. 1870), NP soukenické továrny firmy Löw Beer ve Svitávce (350) a továrny na bobinet a krajky v Letovicích (zal. 1879)⁴¹ a podpůrný spolek tkalců v Lomnici (21). V okrese Svitavy to byly především tři pokladny v Mor. Třebové (NPP továrny na hedvábné zboží fy Ignác Eisenberger a spol. (200, zal. 1878), NP továrny na hedvábné zboží fy F. Reicherta synové (zal. 1873) a NP mechanické tkalcovny bavlny Antonína a Fritze Steinbrechera (205). Dále NPP továrny na hedvábné zboží bratří Baderů v Mor. Chrástové (265, zal. 1879) a továrny na hedvábné zboží Josefa Rauchberga v Březové nad Svitavou (200).

Poměrně vysoký počet pokladen (16) je vykazován na západní Moravě, jejíž průmyslová výroba v této době však již začínala upadat.

V okrese Jihlava působily tři pokladny v Jihlavě — NP dělnictva státní tabákové továrny (1428), NP továrny na zápalky fy F. G. Czapa nástupci (122) a NP sladovny a pivovary (19). Ve venkovských obcích okresu to byla NP soukenické továrny Adolfa Müncha a syna v Hodicích (240, zal. 1874), DNP soukenické továrny Adolfa Löwa a syna v Heleníně (916, zal. 1863), DNP soukenické továrny fy A. Löwy a synové v Krahulčí (82)⁴²

⁴¹ Při označování pokladen budu užívat zkratk DNP (děln. nemocenská pokladna), NP (nemoc. pokladna), NPP (nemoc. a podpůr. pokl.), DP (děln. pokl.), VP (výpomocná pokl.), PP (podpůrná pokl.) a ZNP (závodní nem. pokl.).

⁴² Srov. *Arbeiterverhältnisse und Wohlfahrtseinrichtungen der k. k. priv. Heinrichsthaler Spitzen- und Bobbinet-Fabrik Arthur Faber in Lettowitz*. Mährisches Gewerbeblatt 11, 1889, str. 137–147 (zpracováno podle stejnojmenné brožury). Pokladna byla zřízena 31. 5. 1879 se základním kapitálem 300 zl. Za deset roků své existence shromáždila rezervní fondy 5713 zl. 37 kr. Za totéž období byl průměrný roční příjem 1932 zl. 86 kr. a vydání 1361 zl. 54 kr. Od r. 1863 poskytovala vysloužilým dělníkům starobní podpory továrna. V r. 1888 tuto podporu dostávalo 8 mužů a 16 žen v celkové částce 1259 zl. 39 kr. Souhrn podpor od r. 1863 činil 10 690 zl. 25 kr. Průměrná roční penze hyla pro muže 91 zl. a pro ženy 39 zl.

⁴³ Byla vykáána již k r. 1879, podle údaje z r. 1887 však měla být založena až r. 1881.

a čtyři pokladny v Třešti: NP soukenické továrny Aloise Schumpetra (115, zal. 1870), ZNP soukenické továrny a výroby fezů Adolfa Müncha a syna (150), NP továrny na nábytek fy Stern a Knapp (85, zal. 1874) a NP továrny na zápalky fy Mořice Meissnera synové (257, zal. 1876). V dnešním okrese Třebíč byly tři pokladny v samotné Třebíči – NP koželužských a kožešnických pomocníků (85), nemocenský a podpůrný spolek továrních dělníků kožedělné továrny fy Karel Budischowsky a synové (248)⁴³ a nemocenský a pohřební spolek továrních dělníků továrny na kůže fy J. H. Subak a synové (198, zal. 1874) – a NP Vzájemnost v Náměšti n. Osl., jejímiž členy byly dělníci soukenické továrny fy Bern. Engel a spol. a tkalcovny Josui a Pavla Kuhna. V dnešním okrese Žďár n. Sáz. působily pouze v části přiléhající k brněnské průmyslové oblasti NPP soukenické továrny fy Fr. Kallab a synové ve Velkém Meziříčí (421, zal. 1851) a DNP soukenické továrny fy Adolf Löw a syn ve Velké Bíteši (110, zal. 1879).

Na rozsáhlém území jižní, jihozápadní a jihovýchodní Moravy bylo napočítáno pouze 12 pokladen.

Na jihozápadní Moravě v dnešním okrese Znojmo to byly čtyři pokladny ve Znojmě: NP pro čeleď a dělníky, NP pro soustružníky z továren ve Znojmě, PP soustružníků kameniny (65) a NP pro pomocníky a PP pro členy obuvnického společenstva (138). Mimo Znojmo NP továrny na umělý čedič v Šatově (30). Na jižní Moravě v okrese Břeclav byla zjištěna NP cukrovaru v Břeclavi a nemocenské fondy cukrovarů v Podivíně a ve Vranovicích a NP společenstva obuvníků v Mikulově (41). Na jihovýchodní Moravě v okrese Hodonín působily NP cukrovaru v Rohatci (336, zal. 1863), akciové společnosti pro zemědělství a průmysl ve Ždánicích a nemocenský a podpůrný spolek státní hlavní tabákové továrny v Hodoníně (2103). V okrese Uh. Hradiště to byla jenom NP cukrovaru v Uh. Ostrohu (250).

Na střední Moravě byl největší počet pokladen (14) v okrese Olomouc. V samotné Olomouci jich bylo šest: NPP akciové společnosti pro těžbu břidlice (227, zal. 1866),⁴⁴ NP továrny na měděné a kovové zboží Raimunda Nietscheho (68, zal. 1872), NP krejčovského cechu (70), NP společenstva obuvníků (80), nemocenský a podpůrný spolek pro obchodní pomocníky (30) a NP spolku čišníků a výčepníků (25). V ostatních místech okresu působila NP továrny na hřebíky v Hlubočku (180), podporovací pokladna pro nemocné ve spolkovém rolnickém akciovém cukrovaru v Holicích (350, zal. 1879)⁴⁵ a NPP lihovaru a továrny na potaš v Hodolanech (64, zal. 1879). V Uničově to byly dvě pokladny – NPP továrny na hedvábí synů J. Göbla⁴⁶ a tiskárny kartounu Eduarda Jerzabka (30, zal. 1872), v Litovli rovněž dvě – pokladna hrnčířských pomocníků (25) a NP cukrovaru (300) – a ve Velké Bystrici NP cukrovaru (280, zal. 1879).

V okrese Prostějov na střední Moravě působily tři pokladny v Prostě-

⁴³ Byl vykázan již k r. 1879, v r. 1887 je však uvedeno, že vznikl až r. 1881.

⁴⁴ Pokladna byla zřízena pro břidličné lomy ve Waltersdorfu, Moradorfu a Wachhübelu. Ve výkazu k r. 1879 byla počítána samostatně pro každý iom jako tři pokladny.

⁴⁵ Pouze tato pokladna a nem. pokladna Vzájemnost v Náměšti n. Osl. jsou v přehledu k r. 1887 uvedeny česky. Ve výkazu k r. 1879 jsou všechny instituce uváděny německy.

⁴⁶ Göblova továrna je ve výkazu k r. 1879 uvedena dvakrát (pod č. 762 a 846).

ově – NP spojeného živnostenského společenstva (208), NP tkalcovského společenstva (700) a NP obuvnického společenstva (85), v Protivanově bratrská pokladna sklárny (9, zal. 1. 7. 1879) a v Bedihošti (300) a Doloplazech (200) NPP cukrovarů. V okrese Přerov ve vlastním Přerově byla zjištěna existence NP strojírna a slévárny železa fy J. Dolezel a spol. a NP strojírna Karla Krátkého a v Čelechovicích NP cukrovaru (380, zal. 1879). V okrese Kroměříž byly vykázaný v Koryčanech NPP továrny na nábytek fy bratří Thonetové (747, zal. 1857) a továrny na proutěné zboží fy Johann Platzer (125, zal. 1860), NP cukrovarů v Hulíně (150), Kvasicích (1200, zal. 1851), Chropyni (zal. 1869) a Kroměříži (zal. 1869), kde byla ještě NP společenstva obuvníků (18), a dělnický nemocenský spolek továrny na nábytek bratří Thonetů v Bystřici p. Host. (713, zal. 1862).

Vedle Brna spatřujeme největší koncentraci pokladen v severomoravské průmyslové textilní oblasti. V okrese Šumperk jich bylo 14, v okrese Bruntál osm, v okrese Nový Jičín 11 a v okrese Frýdek-Místek jedna.

Ve vlastním Šumperku působilo sedm pokladen: NP továrny na hedvábí fy Fr. Bujatti (400, zal. 1870), dělnický nemocenský spolek mechanické přádelny lnu (345), NPP vápenky fy A. Eisenstein a spol. (110, zal. 1878) a továrny na hedvábné zboží fy S. Trebitsch a syn (60, zal. 1866) a Všeobecný nemocenský a podpůrný spolek, Dělnický nemocenský a podpůrný spolek a Nemocenský spolek tkalcovských tovaryšů (150). V šumperském okrese byla dále bratrská pokladna Akciové hutní společnosti na nástroje v Bedřichově (90, zal. 1857). PP mechanické přádelny lnu fy J. Seidl a spol. v Sudkově (838, zal. 1879), NP sklárny ve Velkých Losinách, PP mechanické přádelny lnu fy Oberleithner a spol. v Hanušovicích, DNP přádelny lnu v Loučné nad Desnou (417), NP akciové papírny v Olšanech (174) a jindřichovské papírny fy Martin Kink a spol. v Pustých Žibřidovicích (250, zal. 1874). V okrese Bruntál byly čtyři pokladny v Mor. Beřouně – Všeobecná dělnická nemocenská a podpůrná pokladna (165), továrny NP fy Moritz Hansel a synové (160, zal. 1869), NP továrny na šněrovačky (70) a NP továrny na zápalky a dřevěné zboží (65, zal. 1872) – NPP továrny na železný drát, řetězy a hřebíky v Karlově (zal. 1873), NP společenstva tkalců v Janušově (67), NP akciové přádelny lnu v Břidličně (560) a dělnický nemocenský spolek přádelny lnu v Bílčicích (317).^{46a} V okrese Nový Jičín působily NP továrny na vagóny fy Schustala a spol. v Kopřivnici (50, zal. 1871), v Příboře NP soukenické továrny J. Flusse (50, zal. 1876) a NP továrny na čepice a fezy fy Russo a Finzi (262) a v samotném Novém Jičíně pět pokladen: NP soukenických továren Ferd. Czeicznera (50, zal. 1876), Joh. Nep. Preisenhammera (99, zal. 1869), synů F. J. Weisse (60, zal. 1872), fy J. Zeisler a Bretholz (250) a továrny na klobouky synů J. Hickla (650, zal. 1866). Ve venkovských obcích okresu to byly dále NP továrny na bavlněné zboží ve Frenštátě p. Radh. (48), VP tkalcovny Františka Křenka (116, zal. 1879, nové stanovy 1881) v témže městě a nemocenský spolek továrny na hedvábné stuhy L. Kargla a synů ve Fulneku. V okrese Frýdek-Místek pouze NP tkalcovny lnu F. Buzka a spol. v Místku (175).

Na dnešním území města Ostravy to byly kromě bratrských pokladen v dolech NP válcoven železa L. R. O. Schillera v Mor. Ostravě (185), PP

^{46a} Oba penzijní instituty v Janovicích zde již uvedeny nejsou.

továrny na kovové zboží fy Elberthagen a Glassner (95, zal. 1879) a NP továrny na parafin a petrolej fy Ringler a spol. (91), obě rovněž v Mor. Ostravě. Dále NP horního a hutního těžářství ve Vítkovicích (846)⁴⁷ a NP válcoven zinku v Přívozu (53, zal. 1863).

Na zaostalém Valašsku v okrese Vsetín působil pouze nemocenský fond tovární filiálky fy Ferd. Tauber v Krasnu (42, zal. 1878) a NPP továrny na nábytek bratří Thonetů ve Vsetíně (235, zal. 1872). Sousední dnešní gottwaldovský okres je jedinou oblastí, ve které nebyla vykázána existence ani jediné pokladny.

Z těchto 141 evidovaných pokladen k roku 1879 jich bylo sedm zřízeno na základě vzájemnosti podle spolkového zákona z roku 1867. Třináct jich bylo společenstevních podle § 114 a zbývajících 121 továrních podle § 85 živnostenského řádu z roku 1859. Ve skutečnosti ovšem bylo zejména pokladen podle spolkového zákona mnohem více.

Další výklad bude rozdělen podle těchto tří typů dělnických výpomocných pokladen.

a) Pokladny na základě vzájemnosti podle spolkového zákona

Ze stanoviska buržoazie bylo výhodnější odkazovat dělnictvo na svépomoc, a to zejména v počáteční etapě vývoje dělnického hnutí, kdy do řad proletariátu v rakouské monarchii ještě nepronikaly socialistické myšlenky a nemusilo být větších obav z vytváření silných dělnických organizací.

Vůdce německých liberálů Giskra v již zmíněném projevu na říšské radě z roku 1861 horoval pro anglické podpůrné pokladny zakládané na zásadách dobrovolnosti od roku 1792 pod názvem Friendly societies, pro dělnické pokladny v Paříži a pro podobný účel sledující podpůrné pokladny vznikající podle zásad Schultze-Delitzsche v Německu a dával za vzor čtrnáct dobrovolných spolků, které vznikly mezi brněnskými živnostníky od roku 1853 k podpoře vůbec a v případě nemoci a smrti zvláště a vedle nich doporučoval spolky katolických tovaryšů a výpomocné pokladny. Svůj projev aklamovaný liberály skončil slovy: „Jsem z hospodářských, sociálních a politických příčin pro heslo svobodného muže: Pomoz si sám a Bůh ti pomůže.“⁴⁸

Stejnými slovy promluvil k dělnictvu české národnosti v roce 1863 vůdce národní strany dr. Alois Pražák. Když ho dělnictvo žádalo o radu jak postupovat, odpověděl jim: „Pomozte si sami a Pán Bůh vás neopustí. Utvořte si spolek dle zákopníků rochdalských.“ České dělnictvo poté vytvořilo svépomocný potravní spolek, který později přijal jméno Výpomocná pokladnice řemeslnická.⁴⁹

Rovněž tiskové orgány liberálního i konzervativního směru věnovaly dělnické otázce od počátku 60. let velikou pozornost a doporučovaly dělnictvu vytváření svépomocných organizací, které neměly mít za úkol pouze podporování v případě nemoci, ale i získávání kapitálu, poskytování úvěru a podnikatelskou činnost.

⁴⁷ Srov. *Wohlfahrtseinrichtungen des Eisenwerkes Witkowitz*, Wien 1907.

⁴⁸ Viz *SPAH* 1861, str. 1589–1615.

⁴⁹ Srov. *Moravská orlice* 21. února 1869, čl. *Nazdar velké jednotě dělnictva českého v Brně*.

Nás budou z těchto spolků zajímat pouze ty, které měly za úkol podporu dělnictva v případě nemoci a úrazu, popř. úmrtí.

Přehled dělnických pokladen k roku 1879 nás informuje pouze o sedmi takovýchto spolcích. Je v něm podchycena Všeobecná dělnická nemocenská a invalidní pokladna v Brně, Bratrská pokladna v Bučovicích, Nemocenské a invalidní bratrstvo v Líšni, pokladna pro čeleď a dělnictvo ve Znojmě, Všeobecný nemocenský a podpůrný spolek v Šumperku, Dělnický nemocenský a podpůrný spolek v Šumperku a Všeobecná dělnická nemocenská a podpůrná pokladna v Mor. Berouně.

Tyto spolky působily vesměs na podkladě teritoriálního principu a spravovaly je výbory a revizní komise volené členy na valných hromadách.

Příspěvky do nich placené byly různé: v Brně podle tříd 11, 9 a 7 kr. týdně, v Bučovicích 15 kr. měsíčně, v Líšni 10 kr. měsíčně, v Šumperku v prvním případě 20 kr. týdně a zápisné 10 kr., ve druhém 3, 4 a 5 kr. týdně a v Mor. Berouně 5, 7 a 10 kr. a zápisné 1 zl. Pouze ve Znojmě přispívali do pokladny i zaměstnavatelé, a to jedním zlatým za každého dělníka. Ve stanovách některých pokladen se nalézalo omezení, že členy mohou být jenom zdravé osoby ve věku od 15 do 50 roků.

V případě nemoci vyplácela brněnská pokladna po třináctitýdenním členství a při přesném placení příspěvků podporu ve výši 3, 4 a 5 zl. týdně, a to osm týdnů v celé a dalších osm týdnů v poloviční výši. V Bučovicích bylo vypláceno po tříměsíčním členství 2 zl. týdně po dobu 26 týdnů a v případě smrti 10 zl., v Líšni 1 zl. týdně po šest měsíců, v Šumperku 3 zl. týdně po osmitýdenním členství, a to po dobu 12 týdnů v plné a dalších 12 týdnů poloviční výši a pohřebné 10 zl., resp. 2 zl., 2 zl. 60 kr. či 3 zl. 20 kr. týdně po třináctitýdenním placení po dobu 18 týdnů a pohřebné 4, 5 či 6 zl. V Mor. Berouně vyplácel spolek podporu po desítitýdenním členství ve výši 2 zl. 50 kr., 3 zl. 50 kr. či 5 zl. po dobu 13 týdnů v plné a dalších 13 týdnů v poloviční výši a pohřebné 20 zl. Při nemocničním ošetření se zde vyplácela jenom polovina podpory.

Z těchto a dalších pokladen zřízených na základě spolkového zákona z roku 1867 získaly význam zejména ty instituce, které byly proniknuty socialistickými myšlenkami, byly ovládány sociálními demokraty a měly za úkol podporovat dělnictvo v třídních bojích.

Nejdůležitější z nich se stala Všeobecná brněnská dělnická nemocenská a invalidní pokladna, založená 2. listopadu 1869.⁵⁰

Tuto pokladnu si zřídilo brněnské dělnictvo krátce poté, co v roce 1869 vytvořilo první socialistickou organizaci, již se stal Dělnický vzdělávací a podpůrný spolek v Brně.⁵¹ První zprávy o zřízení pokladny máme ze srpna 1869, kdy tehdejší předák socialistického hnutí v Brně Edmund Mühlwasser požádal o povolení přednášky na 5. září s tématem této pokladny. Přednáška mu povolena nebyla a nezískal ani povolení, aby mohl pronést obecnější přednášku o nemocenských a jiných podporách při pokladnách, založených na základě vzájemnosti.⁵²

Je možno předpokládat, že brněnská pokladna se vyvíjela obdobně jako

⁵⁰ Srov. Jirí Radimský, *Nejstarší spolky...*, str. 117.

⁵¹ Srov. Bedřich Sindelář, *Přehled dějin dělnického hnutí na Moravě do hainfeldského sjezdu*, ČMM 73, 1954, str. 20.

⁵² Srov. SAB, PM, k. 284, čj. 2.799.1869.

vídeňská, která vznikla rovněž z popudu Dělnického vzdělávacího spolku ve Vídni, založeného roku 1867, a jako obdobné pokladny ve větších předlitavských městech.

Dělnické vzdělávací a podpůrné spolky nechtěly riskovat, aby při perzekuci dělnického hnutí a při úředním zákazu jeho organizací byly rušeny i nemocenské a invalidní pokladny, a proto si tyto instituce vytvářely samostatně a nikoli jako bezprostřední součásti vzdělávacích a podpůrných spolků. Tak tomu bylo ve Vídni, v Linci a jinde.⁵³ Ve Vídni hned po vzniku dělnického vzdělávacího a podpůrného spolku byl zvolen výbor, který byl pověřen vypracováním stanov všeobecné dělnické nemocenské a invalidní pokladny. Stanovy byly v poměrně krátké době připraveny a již v květnu 1868 byly úředně schváleny, takže v červnu 1868 se mohl nový spolek konstituovat. V případě Vídně záporně působilo, že každý člen nemocenské pokladny musil platit příspěvky i do invalidní pokladny, na závalu byla rovněž bezprostřední souvislost s dělnickým vzdělávacím spolkem aj. Korporace a továrny, které se chtěly k pokladně připojit, podmiňovaly svůj vstup tím, že se pokladna od spolku odloučí, což se stalo v roce 1870,⁵⁴ pokladna však i nadále zůstala třídní organizací vídeňského sociálně demokratického dělnictva.

Vídeňská pokladna záhy získala velkou řadu členů. V Brně byl vliv brněnské dělnické pokladny poněkud paralyzován tím, že již v roce 1862 začalo být jednání o zřízení společné pokladny brněnských soukenických továren, která vstoupila v život počátkem roku 1870 a jejímiž členy byli obligatorně dělníci všech továren, jejichž majitelé k pokladně přistoupili. Přesto však i brněnská pokladna se stala jednou z největších moravských pokladen a její význam vzrůstal. Albín Bráf, vycházející ze znalosti severočeské problematiky, komentoval situaci tak, že to byl nadmíru šťastný tah vůdců sociální demokracie, že dobře prohlédli dosavadní nedostatek a založili Všeobecnou nemocensko-invalidní pokladnu, která podporuje dělníky v čas nemocnění, vyplácí podpory šestinedělkám a příspěvky na pohřby a nadto každému rádnému členu poskytuje příležitost pojistit si podle zvláštních ustanovení invalidní důchod.⁵⁵

Aby členové pokladny neztratili nárok na podporu při změně bydliště, popř. aby bez zaplacení zápisného mohli vstoupit do pokladny v novém bydlišti, svolal v roce 1873 výbor vídeňské pokladny kongres, kterého se zúčastnila řada spolků z celé monarchie a jehož výsledkem bylo vytvoření svazu pokladen. Vídeňské pokladně bylo přikázáno promyslet způsob, aby i odborové a řemeslnické pokladny se mohly stát členy svazu a účastnit se jeho výhod.

Úřady však v této době již pohlížely na tyto organizace jinak než v předchozím desetiletí, kdy liberálové i konzervativci svorně doporučovali dělnictvu vytváření svépomocných organizací. Kladly proto nově vznikající

⁵³ Srov. Gerhart Baron, *Der Beginn. Die Anfänge der Arbeiterbildungsvereine in Oberösterreich*, Linz 1971, str. 350.

⁵⁴ Srov. Bericht Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Invalidenkasse in Wien VI, Magdalenenstrasse 53, über ihre bisherige Thätigkeit, Organisation und Erfolge sammt statistischen Tabellen über die vorgekommenen Erkrankungen der verschiedenen Gewerbe, Wien 1876 (uloženo v SÚAR Praha, zemský výbor, XVII/6, k. 8.147, konv. Arbeiter-Kranken- und Invalidenkassa in Wien).

⁵⁵ Srov. Albín Bráf, *Studien über nordböhmische Arbeiterverhältnisse*, Praha 1881.

instituci do cesty rozličné překážky. Vídeňská pokladna dostala od ministerstva příkaz, aby požádala o schválení stanov svazu. Podle vyřízení této žádosti, rozšiřoval-li svaz svou činnost i na Zalitavsko, musil si k tomu opatřit povolení uherského ministerstva. Každý jednotlivý spolek náležející do svazu měl podat u svého politického úřadu první stolice svoje stanov s připojením stanov celého svazu.

Rozšíření působnosti Svazu pokladen na Zalitavsko bylo rozhodnutím uherského ministerstva z 11. srpna 1876 zakázáno. Pešská pokladna znovu žádala, aby směla svým členům zdržujícím se v Rakousku vyplácet podpory zprostředkováním podobné pokladny předlitavské a aby naopak totéž byla oprávněna pokladna vídeňská; ani této žádosti však nebylo vyhověno.

Z toho důvodu se v říjnu 1876 ustavil Svaz dělnických nemocenských a invalidních podpůrných spolků Rakouska s působností pouze pro Předlitavsko.⁵⁶

Z Moravy byly členy tohoto svazu zmíněná pokladna brněnská, která si postupem času vytvořila filiálky v Heršpicích, Velkém Meziříčí, Husovicích, Moravské Ostravě, Rosicích a Židenicích. V r. 1879 měla 700 členů, koncem roku 1885 jich čítala 1959. Počet jejích odboček i později vzrůstal. V 90. letech působilo na Ostravsku celkem sedm odboček brněnské pokladny, a to v Bohumíně, Ostravě, Michálkovicích, Hrušově, Přívozu, Radvanicích a Vítkovicích. Tyto odbočky byly nejstarším druhem podpůrných spolků na Ostravsku. Teprve později se vyvíjely samostatné spolky místní.⁵⁷ Dále byl členem svazu spolek v Mor. Berouně (zal. 1876) se 412 členy, v Uničově (zal. 1882) s 275 členy, v Šumperku se třemi filiálkami (zal. 1874) s 1545 členy, v Novém Jičíně (zal. 1878) s 1243 členy, v Rýmařově (zal. 1880) s 280 členy a ve Šternberku (zal. 1882) s 220 členy.⁵⁸

Členy těchto spolků bylo v naprosté většině dělnictvo německé národnosti. Platí to i o Brně. Český tisk několikrát kritizoval, že čeští dělníci na tomto poli jsou nečinní. Dělnické listy v roce 1874 o brněnské pokladně psaly, že je „založena od dělnictva německého... a poskytuje lepší výhody, jak ty našich továrníků, jelikož má svazek s veškerými podobnými pokladnicemi v Rakousku. Dělník může jít kam chce a všude má podíl“.⁵⁹

Byl tím lapidárně vystižen rozdíl mezi těmito institucemi a závodními pokladnami, jejichž hlavním účelem bylo udržet dělníka v závislosti na továrně. Můžeme proto pozorovat poměrně značný vzrůst členstva pokladen, které byly součástí svazu: v roce 1884 měly v Předlitavsku 89 704 členů, v roce 1885 měl svaz 36 pokladen s 237 filiálkami, předměstími a skupinami a počet členů v prosinci 1885 činil 102 545.⁶⁰

⁵⁶ Srov. J. S., *Pokusy svépomoci mezi dělnictvem*, Sekretář 1, 1881, str. 338–341.

⁵⁷ Srov. Stanislav D r k a l, *Dělnické spolky Ostravsko-karvinského kamenouhelného revíru (1869–1918)*, Sborník archivních prací 17, 1957, č. 2, str. 49–52.

⁵⁸ Srov. *Stand des Verbandes der Arbeiter-Kranken- und Invaliden-Unterstützungsvereine Oesterreichs sammt deren Filialen und Vororten am Schlusse des Jahres 1885 nebst Zusammenstellung einiger Bestimmungen der Statuten der einzelnen Verbandskassen*, Wien b. 1.

⁵⁹ Viz Dělnické listy, č. 10, 15. května 1874, dopis z Brna. Sekretář (1, 1881, str. 338 až 341) si stěžoval, že „Češi nechali tento obor ležet úplně ladem, ačkoliv právě na nás by bývalo, k humánnímu směru tomuto zřetel obrátit. Mezi dělnictvem vůbec je aspoň 70 $\frac{0}{10}$ Čechů a jen 30 $\frac{0}{10}$ Němců“ (rozuměj v Brně).

⁶⁰ Srov. Heinrich R a u c h b e r g, *Die Erkrankungs- und Sterblichkeitsverhältnisse bei der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Invaliden-Casse in Wien*, Wien 1886, str. 6.

Vytvořením Svazu dělnických nemocenských a invalidních podpůrných spolků Rakouska v roce 1876 byl učiněn velmi významný pokus o centralizaci dělnických pokladen, která by odstranila některé z jejich nejzávažnějších nedostatků. Tato snaha se však nesetkala s jednoznačným souhlasem a i v řadách sociálně demokratického dělnictva panovaly rozdílné názory. Na dělnických schůzích v Brně se sice dost často vyskytovaly hlasy za spojování podpůrných pokladen v jednu velkou všeobecnou dělnickou podpůrnou pokladnu,⁶¹ současně však získávaly váhu i názory pro zřizování dílčích pokladen podle jednotlivých odvětví. Na dělnických schůzích v Brně v první polovině 70. let bylo jednáno o vytvoření podpůrné pokladny krejčích, dřevodělníků, kovodělníků aj.⁶² a vskutku přes existenci Všeobecné brněnské dělnické nemocenské a invalidní pokladny, která se neuzavírala před dělnictvem žádného výrobního oboru, vznikla v Brně postupně řada úzce zaměřených pokladen, které se nestaly součástí svazu.

Nejdůležitější z nich se stala Ústřední nemocenská a invalidní pokladna pro dělníky od železa a kovu a jejich pomocníky v Brně jako sociálně demokratický spolek kovodělníků, který si v roce 1891 založil odbočku ve Vítkovicích.⁶³ Rovněž mimo Brno byly vytvářeny nové pokladny, které se nestaly součástí svazu a přispívaly k tržštění této instituce. Z nich získala význam zejména Pokladnice ku podporování nemocných dělníků a invalidů v Prostějově, kterou založili v květnu 1881 stoupenci radikálního křídla sociální demokracie. Pokladna zřídila záhy filiálku v Dětkovicích. Dále to byla Nemocenská a invalidní pokladna ve Vyškově z října 1880.⁶⁴

Statistické výkazy o činnosti těchto spolků bohužel postrádáme, musíme se proto spokojit pouze s čísly o jejich počtu.

Koncem roku 1873 bylo na Moravě 164 spolků podporujících v nemoci a spolků pohřebních s 41 153 členy, koncem roku 1875 jich bylo již 228 a staly se nejrozšířenějšími spolky. Rovněž co do počtu členů byly na prvním místě. V této době se zvláště oblíbenou formou nemocenských a pohřebních spolků začaly stávat spolky vojenských vysloužilců, které jsou počítány v této kategorii.

Z 228 spolků koncem roku 1875 jich bylo 25 v Brně (z toho bylo 23 německých a dva české) a 203 mimo Brno; z nich bylo 97 německých a 106 českých. Celkem bylo 120 nemocenských a pohřebních spolků německých a 108 českých.

Koncem roku 1877 působilo na Moravě 154 spolků válečných vysloužilců (koncem roku 1879 jich bylo již 160) a 104 ostatních nemocenských podpůrných spolků (koncem roku 1879 jich bylo 106).⁶⁵

⁶¹ Srov. *Budoucnost*, č. 7, 1. dubna 1875. Z Brna. (Pův. dop.)

⁶² Srov. SAB, PM, k. 286, čj. 4.009/1872, k. 287, čj. 726/1873, k. 290, čj. 903/1875 aj.

⁶³ Srov. J. S., *Pokusy svépomoci...*, str. 338–341, a St. Drkal, *Dělnické spolky...*, str. 49–52.

⁶⁴ Srov. J. S., *Pokusy svépomoci...*, str. 338–341; *Usnešení sněmu markrabství Moravského v zasedáních roku 1880, 1881, 1882, 1883, Brno 1884*, str. 36–37 (prostějovská pokladna se pokusila r. 1883 bezúspěšně o zemskou subvenci); Karel Sommer, *První dělnické spolky v Prostějově*, Sborník Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, oddíl B, společens. vědy 4, 1956–1958, str. 65.

⁶⁵ Srov. H. Ehrenberg, *Zur Statistik der Vereine Mährens*, *Statistische Monatschrift* 2, 1876, str. 529–532; týž, *Oesterreichs Associationswesen im Jahre 1878*, *Stat. Monatschrift* 6, 1880, str. 73–77.

Je velmi nesnadné vyčlenit z těchto spolků spolky dělnické. Je možné to učinit k roku 1885, kdy vedle již uvedených spolků působily zde ještě v Brně Nemocenský a podpůrný spolek býv. Bracegirdleovy strojírny, Nemocenský a podpůrný spolek krejčovských pomocníků, Nemocenský spolek dřevodělníků, Nemocenský spolek kožedělníků a koželuhů apod. Celkem to bylo asi 78 spolků, jejichž hlavním účelem bylo poskytování podpor obzvláště v případě onemocnění dělníků. Ostatních podpůrných spolků, mezi nimiž byly nejpočetnější spolky válečných vysloužilců, bylo mnohem více.⁶⁶

Činnost všech těchto dělnických podpůrných spolků však není možno v žádném případě přeceňovat, poněvadž jejich finanční prostředky byly značně omezené.

h) Společenstevní pokladny

Společenstevních pokladen bylo podle přehledu k roku 1879 zřízeno na Moravě pouze třináct, není vyloučeno, že vedle nich mohla působit i některá starší cechovní zařízení.

Hlavní příčinu tohoto stavu můžeme spatřovat v odporu německých liberálů proti nuceným společenstvům, který způsobil, že živnostenská společenstva a obchodní grémia byla zřizována pouze výjimečně. Ještě v roce 1875 působilo v obvodu brněnské komory proti 844 cechům z roku 1851 jenom deset společenstev: šest v Brně a po jednom v Jihlavě, ve Znojmě, v Mikulově a v Třebíči. V ostatních okresech společenstva vůbec nebyla zřízena.⁶⁷ V roce 1880 jich bylo pouze 17.⁶⁸ Teprve po přijetí novely živnostenského řádu z roku 1883 došlo k houfnému zřizování společenstev, jejichž členy již nemusili být továrníci. Roku 1886 působilo již v obvodu brněnské komory 155 společenstev.

Poněvadž nebyla zřizována společenstva, nemohlo být plněno ani ustanovení živnostenského řádu o společenstevních podpůrných pokladnách. Nizký počet těchto pokladen se vysvětloval tím, že společenstva se zabývala svých povinností vůči pomocníkům a učňům, že je nechávala podobně jako dříve cechy ošetřovat v případě nemoci ve veřejných nemocnicích za paušální příspěvek,⁶⁹ pravděpodobnější však bude, že pomocníci v případě nemoci připadali chudinské péči.

Ani po novelizaci živnostenského řádu v roce 1883 však nepozorujeme zřizování společenstevních pokladen, spíše naopak i dříve založené pokladny zanikaly. V roce 1886 působila v obvodu živnostenského inspektorátu v Brně, který zahrnoval téměř polovinu Moravy, jenom jedna taková pokladna.⁷⁰

⁶⁶ Srov. *Die Vereine in Mähren*, Brno 1885, str. 18–25 a 26–29. Počítal jsem pouze dělnické nemocenské a podpůrné spolky, nikoli např. židovské a jiné podpůrné spolky, jejichž činnost nebyla zaměřena převážně na dělnictvo. Spolků válečných vysloužilců (veteránů) bylo na Moravě napočteno 246.

⁶⁷ Srov. *Statistik der Industrie des Bezirkes der Handels- und Gewerbekammer in Brünn*, Brno 1881, str. 271 n.

⁶⁸ Srov. Ferdinand Marek, *Obchod a průmysl v obvodě brněnské komory. Kap. 2. Živnostenská společenstva, svazy a spolky*. In: *Slavnostní spis Obchodní a živnostenské komory v Brně*, Brno 1909.

⁶⁹ Srov. *Statistik der gewerblichen Hilfskassen*, str. VI–V.

⁷⁰ Srov. *Bericht der Gewerbe-Inspektoren über ihre Amtstätigkeit im Jahre 1886. Vorlage- und allgemeiner Bericht. Bericht über den XII. Aufsichtsbezirk (Amtssitz Brünn)*, Wien 1887, str. 68.

Ze 13 společenstevních pokladen na Moravě k roku 1879 byly vydržovány pouze příspěvky pomocníků pokladny spojeného společenstva v Prostějově, krejčovských pomocníků v Brně, krejčovského cechu v Olomouci a společenstev obuvníků v Olomouci a Kroměříži. Tyto pokladny spravovaly výbory volené samotnými pomocníky, nad pokladnou v Olomouci měli však právo kontroly i mistři. Ostatní společenstevní pokladny byly vydržovány jak pomocníky, tak i mistry. Byly to pokladny provazníků a tesařů v Brně, obuvníků v Mikulově, Znojmě a Prostějově, řezníků v Brně a tkalců v Janušově a Prostějově. Vliv členů na správu těchto pokladen byl různý: řezničtí pomocníci v Brně neměli na její správu žádný vliv, jinde měli pomocníci právo kontroly a podíleli se na správě.⁷¹ Rovněž příspěvky zaměstnavatelů a pomocníků do pokladny byly různé. Obuvníci v Mikulově se podíleli rovným dílem po 10 kr. měsíčně, rovněž řezníci v Brně a tkalci v Janušově platili rovným dílem po 1 zl. ročně, jinde převažoval příspěvek pomocníků a mistři přispívali jenom při zápisu učně a při jeho vyučení. Tak tkalci v Prostějově platili 6 kr. měsíčně, zatímco zaměstnavatel při přijetí učně přispíval 2 zl. a při jeho vyučení 3 zl., podobný systém byl zaveden i u obuvníků v Prostějově, kde pokladně připadala taxa po 3 zl. 60 kr. při zápisu a vyučení učně a pomocníci platili 10 kr. měsíčně. U obuvníků ve Znojmě platil zaměstnavatel jednou provždy inkorporační poplatek 8 zl. za člena a dělník 10 kr. měsíčně, u provazníků v Brně platil zaměstnavatel ročně 1 zl. za člena a zápisné 10 zl., zatímco pomocníci přispívali 3 kr. týdně. U tesařů v Brně přispívali zaměstnavatelé na pokladnu jenom podle potřeby a dělníci platili z každého zlatého mzdy jeden krejcar.

Podpory vyplácené těmito pokladnami byly poměrně nízké: u pomocnické pokladny společenstva tesařů v Brně, která měla 300 členů, to bylo 35 kr. denně po dobu čtyř měsíců, další čtyři měsíce se vyplácela poloviční podpora. Nárok na podporu vznikal po deseti týdnech placení do pokladny. Společenstvo tkalců v Prostějově (700 členů pokladny) poskytovalo pouze nemocniční ošetření a jenom v případech hodných ohledu udělovalo podporu 5 zl. Nemocenská pokladna spojeného živnostenského společenstva v Prostějově (208 členů) vyplácela 30 kr. denně po dobu osmi týdnů, při nemocničním ošetření odpadala peněžítá podpora a při uzdravení dostal člen na rekonvalescenci 3 zl. Nárok na podporu se získával po šesti týdnech členství. Pokladna obuvníků ve Znojmě vyplácela podporu pomocníkům a učňům v jednom roce pouze po dobu 14 dní, u mistrů po čtyři týdny. Obuvníci v Mikulově dostávali týdně jenom 1 zl. po dobu čtyř týdnů, společenstvo tkalců v Janušově poskytovalo jenom lékařskou pomoc a léky a peněžitou podporu dávalo pouze při úmrtí a společenstvo obuvníků v Prostějově dávalo zase peněžitou podporu 10 kr. denně po dobu nemoci, při nemocničním ošetření podpora v hotovosti odpadala.

⁷¹ Tesaři v Brně volili šest důvěrníků (po jednom z každého většího staveniště), obuvničtí pomocníci v Prostějově volili ke správě a kontrole tři členy výboru, tkalci v Prostějově volili tři členy ke kontrole provádění, tkalci v Janušově spravovali a kontrolovali pokladnu prostřednictvím důvěrníků, pokladnu obuvnických pomocníků ve Znojmě spravoval představený společenstva za dozoru tří pomocníků a u provazníků v Brně členové schvalovali účet revidovaný představeným společenstva.

Společenstevní pokladny svými obzvláště nízkými podporami zůstávaly prakticky na úrovni cechovních zařízení z 50. let 19. století.

c) Pokladny zřízené podle § 85 živn. řádu z roku 1859

Zbývajících 121 pokladen, vykázaných k roku 1879, bylo zřízeno na podkladě § 85 živn. řádu z roku 1859. Většinou se jednalo o pokladny zřízené pro svoje dělníky jednotlivými továrnami nebo skupinami továren, pozorujeme zde však i některé pokladny označené jako spolky (Podpůrná pokladna spolku pro obchodní příruči v Olomouci apod.), které však přesto nespočívaly na zásadách spolkového zákona, ale jejich existence vycházela z § 85 živn. řádu.

Nejvýznamnější moravskou tovární pokladnou se stala Dělnická nemocenská a penzijní pokladna vlnářských továren a dílen v Brně, která patřila zároveň k největším ústavům v celém Předlitavsku a stala se vzorem pro vytváření pokladen po celé Moravě.⁷² Pokladna zahájila svou činnost rokem 1870, popud k jejímu vzniku dal však továrník Adolf Löw již v roce 1862.

Působností této pokladny se pro její veliký význam budu zabývat v samostatné studii, zde se omezím na nejzávažnější fakta, pokud jsou důležitá pro objasnění celkového vývoje a vzájemných souvislostí.

S návrhem na vytvoření pokladny vystoupil Adolf Löw na měsíční schůzi brněnského Gewerbevereinu, který byl centrem brněnské liberální buržoazie a byl zcela ovládnán brněnskými soukenickými továrníky. Vlastní plán na zřízení pokladny byl potom vypracován v úzké součinnosti Gewerbevereinu s brněnskou obchodní a živnostenskou komorou.

Adolf Löw již při zdůvodňování svého návrhu dne 27. listopadu 1862 zdůrazňoval, že vytvoření penzijní pokladny — neboť jeho původní návrh zněl na zřízení jenom této pokladny — je naprostou nezbytností, poněvadž existující nemocenské a penzijní pokladny jsou zcela nedostatečné a dělníci jsou odkázáni žít z almužen. Označoval proto za povinnost a věc moudrosti zaměstnavatele čelit tomuto zlu.⁷³ Myšlenka, že je věcí moudrosti zaměstnavatele zřizovat tyto instituce, se potom objevovala častěji.⁷⁴

Valná hromada přijala rovněž návrh Löwův, aby vypracování stanov bylo svěřeno komisi zvolené ze třetí sekce spolku. Po konstituování komise byl ve velmi krátké době vypracován návrh stanov penzijní pokladny a provolaní k zaměstnavatelům i dělníkům, které mělo popularizovat tuto myšlenku.⁷⁵

V této první etapě se stále jednalo o vytvoření penzijní pokladny, která by nebyla omezena na určité výrobní odvětví. V polovině 60. let však původní projekt ztroskotál. Myšlenka na zřízení samostatné penzijní po-

⁷² O spletnosti problematiky svědčí, že Osvald Nevřiva (*Dělnické stávky na Moravě v poslední fázi kapitalismu volné soutěže [1867–1882]*, Praha 1965, str. 17) ji směřuje s Všeobecnou dělnickou nemocenskou a penzijní pokladnou založenou dělníky na základě spolkového zákona a řadí ji mezi dělnické odborové organizace, ačkoli se jednalo o závodní pokladnu podle § 85 ž. ř., na kterou měli dělníci jenom velmi omezený vliv.

⁷³ Löwův projev srov. Jahrbuch des mährischen Gewerbevereines 1862/3, str. 17–20.

⁷⁴ Srov. Franz Migerka, *Rückblicke* . . ., str. 146.

⁷⁵ Srov. Jahrbuch des mährischen Gewerbevereines 1863/4, str. 12–14, 63–69, 92 aj.

kladny byla zavržena a nový plán vycházel z existence dílčích nemocenských pokladen, které v brněnských soukenických továrnách působily již z dřívějšího období, reguloval jednotným způsobem příspěvky a podpory do těchto pokladen a navíc poskytoval možnost vytvoření centrální penzijní pokladny. Proti původní myšlence byl nyní kladen důraz na nemocenské pokladny, zároveň se nová instituce měla omezit pouze na soukenické továrny a dílny.⁷⁶

Stanovy této pokladny přijala brněnská městská rada 20. února 1868, místodržitelství je schválilo 7. října 1869⁷⁷ a nová instituce vstoupila v roce 1870 v život, když se 13. března 1870 konala její ustavující valná hromada. Původně působila pod názvem Dělnická nemocenská a penzijní pokladna brněnských vlnářských továren a dílen, v roce 1879 rozšířila svoji působnost i na vdovy a sirotky, takže od tohoto roku sestávala z pokladen pro nemocné v jednotlivých továrnách, z penzijní pokladny a z pokladny vdov a sirotek. Pro každou z těchto součástí byly schváleny zvláštní stanovy.

Podle stanov nemocenských pokladen byl nucen do pokladny přistoupit a platit příspěvky každý, kdo byl přijat do trvalého zaměstnání, s výjimkou úředníků a mistrů. Nemocenské pokladny byly povinny koncem každého čtvrtletí odvádět penzijnímu fondu přebytek překračující částku 50 kr. na každého člena. Účelem Ústřední nemocenské a penzijní pokladny vlnářských továren a dílen v Brně bylo podle jejich stanov zajistit dělníkům trvalou pravidelnou podporu (penzi) v případě potřeby. Její příjmy sestávaly z přebytků dílčích pokladen, z úroků a z mimořádných příjmů. Členům se přiznávala penze ve výši 25, 50, resp. 100 zl. ročně, a to buď při trvalé pracovní neschopnosti, nebo při dosažení určitého věku.⁷⁸

Jaký byl poměr státních úřadů k této pokladně a k pokladnám vůbec? Ministerstvo obchodu odpovědělo na podání brněnské komory o odbývání první valné hromady dělnické pokladny tím, že zprávu vzalo na vědomí a snahám komory vyslovilo uznání. Současně přikázalo místodržiteli, aby této instituci věnoval všemožnou podporu a působil zejména na její rozšíření i do ostatních továren.⁷⁹ Místodržitelství však této otázce v první polovině 70. let nevěnovalo pozornost a svůj postoj změnilo teprve v souvislosti s velkou stávkou brněnských textilních dělníků v roce 1875. Od roku 1875 do roku 1879 došlo k řadě rozsáhlých šetření, která se zajímala především o to, jak je dodržován tovární řád, o otázky mzdové a také o to, které brněnské soukenické továrny a dílny jsou členy ústřední pokladny nebo jestli mají zřízeny pokladny vlastní či jiným způsobem podporují své dělníky v případě nemoci. Až do roku 1877 však počet členů centrální pokladny a počet členských firem stagnoval. V r. 1870 sestávala pokladna z 30 firem a 5090 členů, r. 1871 z 34 firem a 5840 členů, v r. 1872 stoupl počet firem na 41 a členů na 6160 a vrcholu v tomto období bylo dosaženo v r. 1873, kdy její součástí bylo 45 firem a 6280 členů. Následující léta 1874–1876 znamenala pokles: počet firem se ustálil na 37 a počet

⁷⁶ Srov. *Fest-Schrift des mährischen Gewerbevereines in Brünn zur Feier seines 25-jährigen Bestandes* 28. März 1886, Brno 1886, str. 30–31.

⁷⁷ Srov. SAB, míst. mladší, f. 5.318, sign. 57, čj. 15.965/3.548/1869.

⁷⁸ Tato ustanovení se poměrně často měnila. Podrobněji o jejich vývoji bude pojednáno ve studii o pokladně brněnských vlnářských továren a dílen.

⁷⁹ Srov. SAB, míst. mladší, f. 5.318, sign. 57, čj. 7.623/1.909/1870, min. obchodu místodržiteli Pochemu 30. 4. 1870.

členů kolísal mezi 6068 v r. 1874 a 5621 v r. 1876. Příčinou tohoto stavu byla zajisté také hospodářská krize, která vypukla v r. 1873 a která postihla brněnské soukenictví zvláště těžce, takže řada firem zastavila práci a projevila se zde velická nezaměstnanost.⁸⁰ Od r. 1877 pozorujeme stálý vzestup počtu členských firem i členů: r. 1877 bylo součástí pokladny opět 41 firem a 6743 členů, r. 1878 již 46 firem a 7768 členů, r. 1879 to bylo už 56 firem a 8904 členů, r. 1880 57 firem a 9334 členů a r. 1881 vzrostl počet firem na 64 a počet členů na 10 025.⁸¹

Výrazný vzrůst počtu členů brněnské pokladny zjišťujeme v letech 1878–1879, kdy také z iniciativy brněnské městské rady jako živnostenského úřadu první stolice byl podnikán rozsáhlý nátlak na majitele továren a dílen, které dosud nebyly součástí pokladny, aby se staly jejími členy a přihlásily do ní svoje dělníky. Některé továrny přistoupily k ústřední pokladně teprve poté, když jim byly předepsány pokuty ve výši 50 zl. Některé soukenické továrny a dílny, zejména továrna Hlávkova, odůvodňovaly svůj odmítavý postoj vůči ústřední pokladně tím, že jejich dělníci jsou členy Bratrské pokladnice tkalcovských a tkaninářských tovaryšů, jejich stanovy byly schváleny 16. prosince 1869. Tato pokladna, která sdružovala tkalcovské tovaryše, nebyla zřízena na základě spolkového zákona, nýbrž podle § 85 živn. řádu. Na přelomu 60. a 70. let pracovala v jejím vedení řada agilních dělníků, kteří se aktivně zúčastnili velké brněnské stávký v roce 1869.⁸² Podle stanoviska brněnské městské rady z r. 1877 nebylo však možno tuto pokladnu považovat za instituci zřízenou podle § 85 živn. řádu, poněvadž byla omezena pouze na tkalcovské tovaryše a nemohou do ní vstoupit ostatní tovární dělníci a poněvadž továrníci do ní přispívali pouze libovolnými příspěvky. Městská rada proto svou vyhláškou z r. 1877 vyzvala zaměstnavatele ke zřizování samostatných pokladen za přispívání dělníků nebo k přistoupení do Dělnické nemocenské a penzijní pokladny brněnských vlnářských továren a dílen. Za nesplnění tohoto nařízení hrozila pokuta do 400 zl.⁸³

Teprve v r. 1879 se poprvé pokusilo moravské místopředsedství regulovat zřizování dělnických pokladen i ve venkovských místech. Nejdříve se pokusilo získat přehled o existujících pokladnách – výsledky této snahy zatím v jeho archívu bohužel nalezeny nebyly – a poté po zjištění, že pokladny existují ve všech moravských okresech s výjimkou okresů Mikulov a Moravský Krumlov a statutárního města Uherské Hradiště rozeslalo v červnu 1879 všem okresním hejtmanským po exempláři stanov brněnské pokladny z roku 1877 s tím, že mají sloužit k použití pro snazší provedení § 85 živn. řádu.⁸⁴ Poněvadž u úřadů první stolice vznikly určité nejasnosti, místopředsedství v říjnu 1879 znovu upozornilo, že zasláné stanovy mají sloužit jako vzor. Dále se zabývalo námitkou některých zaměst-

⁸⁰ Srov. Jaroslav Purš, *Postavení dělnictva v českých zemích za hospodářské krize v letech sedmdesátých (1873–1879)*, Sborník historický 19, 1972, str. 106.

⁸¹ Srov. *Festschrift der Arbeiter-Unterstützungs-, Witwen- und Waisen-kassa der Schafwollwarenfabriken und Lohnetablissements in Brünn aus Anlass ihres 40-jährigen Bestandes*, Brno 1910, str. 18–19.

⁸² Srov. Osvald Nevrtila, *Dělnické stávký...*, str. 17 a 60; dále Eduard Deutsch, *Beiträge zur Brünnner Arbeiterfrage...*, str. 34–40.

⁸³ Srov. SAB, míst. mladší, f. 5.318, sign. 57, čj. 23.268/3.499/1877.

⁸⁴ Srov. SAB, míst. mladší, f. 5.318, sign. 57, čj. 10.797/2.357/1879.

navatelů, že jejich podnik není v provozu po celý rok nebo nezaměstnává po celý rok stejný počet dělníků, a zdůraznilo, že rozhodující pro povinnost zřídít dělnickou pokladnu či přistoupit k existující je skutečnost, zda je v podniku zaměstnáno 20 dělníků. Současně upozornilo politické úřady, že nestačí, jestliže někteří podnikatelé pojistili svoje dělníky proti úrazu u zahraničních pojišťovacích společností.⁸⁵ Dodatečně k tomuto výnosu obdržely politické úřady první stolice oběžník místodržitelství z 28. října 1879, který upozorňoval na některé momenty zřizování dělnických pokladen. Doporučoval, aby při podstatných námitkách proti obsahu stanov vstoupily úřady místo zdoluhavého písemného styku s majiteli továren v ústní styk. Úřady měly dbát na to, aby ve stanovách byla pevně zakotvena alespoň taková péče o dělnictvo, která v některých továrnách byla vykonávána v případě onemocnění nebo úrazu dělníka, ale závisela dosud pouze na libovůli majitele. Jakmile byly stanovы podle názoru politického úřadu vhodné k přijetí, měly být předloženy místodržitelství spolu se zprávou, která měla obsahovat údaje o tom, jakým způsobem byli dělníci dosud podporováni a jak velký počet dělníků v podniku je.⁸⁶

Poměr dělnictva k těmto továrním pokladnám byl vesměs nepřátelský a vyplýval z jejich nedostatků, zejména z toho, že propuštění ze zaměstnání znamenalo ztrátu nároku na podporu a dále z toho, že na správu těchto pokladen měli dělníci velmi malý nebo dokonce žádný vliv.

Viděli jsme již, že zaměstnavatelé nutili ke vstupu do továrních pokladen i ty dělníky, kteří byli členy pokladny zřízené na základě spolkového zákona. Byla to příčina častých sporů a dělnictvo proti obligatornímu vstupu několikrát protestovalo.⁸⁷

Proti nucenému placení do ústřední pokladny protestovalo brněnské dělnictvo zejména v letech hospodářské krize, kdy propuštění z práce znamenalo ztrátu nároku na podporu. V 70. letech byla vyslovována velmi často nespokojenost s ústřední pokladnou a dělnictvo se zejména snažilo, aby získali větší vliv na její správu. Tato otázka se stala předmětem několika stížností a rovněž i jednání dělnictva s místodržitelem, avšak bez jakéhokoli výsledku.⁸⁸

Podíváme se nyní na některé základní otázky dělnických pokladen, především na způsob vydržování továrních pokladen, to znamená, jestli se na jejich vydržování podíleli i zaměstnavatelé, jak jim to přikazoval § 85 živn. řádu.

Především je třeba říci, že ze všech 141 pokladen zřízených na podkladě § 85 živn. řádu známe pouze dvě, které vydržovali zcela na svůj náklad zaměstnavatelé. Byla to firma Reicherta synové v Mor. Třebové a přádelna v Hanušovicích. Zaměstnavatelé zde kryli veškeré náklady těchto institucí, na jejichž správu nemělo dělnictvo žádný vliv.

Dalších 27 pokladen vydržovali svými příspěvky pouze dělníci. Byly to pokladny ve Ždánicích, fy Nowitzky v Brně, brněnské strojírny a továrny

⁸⁵ Srov. SAB, míst. mladší, f. 5.318, sign. 57, čj. 18.249/4.020/1879.

⁸⁶ Srov. SAB, míst. mladší, f. 5.318, sign. 57, čj. 19.443/4.310/1879.

⁸⁷ Srov. např. SAB, PM, k. 292, čj. 1.608/1876, fol. 30–35. 31. 1. 1876 mluvil soc. dem. předák Bradáček proti tomuto nucenému vstupu na veřejné schůzi Spolku manu-fakturních dělníků za přítomnosti asi 600 osob.

⁸⁸ Srov. SAB, PM, k. 287, čj. 2.999/1873, k. 289, čj. 2.730/1874, k. 290, čj. 903/1875; Dělnické listy, č. 10, 15. května 1874.

R. Fuchse v Brně, dřevařských dělníků v Brně, soustružníků ve Znojmě, výrobců kameniny ve Znojmě, sklárny v Jihlavě, továrny J. Göbla synové v Uničově, Flussovy továrny v Příboru, tiskárny kartounu v Uničově, cukrovaru v Litovli, spolku čišníků a výčepníků v Jihlavě, hrncířských pomocníků v Litovli, sklárny ve Velkých Losinách, nemocenského spolku tkalcovských pomocníků, továrny na zápalky v Jihlavě, spolku obchodních příručí v Brně, akc. společnosti pro těžbu břidlice v Olomouci, továren v Hlubočku a Karlově, přádelny v Loučné, továrny na šněrovačky v Mor. Berouně a hutí v Bedřichově.

Přestože vydržovali tyto pokladny ze svých příspěvků sami dělníci a zaměstnavatel je finančně nepodpořil, neměli dělníci v některých případech na jejich správu žádný vliv. Výslovně je to uvedeno u přádelny v Loučné, továrny v Hlubočku, cukrovaru v Litovli a soukenické továrny v Hodicích. Ani v ostatních pokladnách vydržovaných výhradně z dělnických příspěvků nebyl vliv členů převažující: u čišníků v Olomouci výbor volený členy pokladnu pouze kontroloval, v Mor. Berouně volili dělníci výbor, jehož předsedou byl továrník, jinde je pouze uvedeno, že každý člen má právo nahlížet do knih.⁸⁹

Příspěvky do těchto pokladen vydržovaných pouze dělníky se platily různým způsobem a v různé výši, poměrně často byly příspěvky členů stanoveny 1–3 0/0 ze mzdy,⁹⁰ méně často byly příspěvky v této skupině pokladen stanoveny pevnou částkou, která se pohybovala od 2½ kr. do 16 kr. týdně,⁹¹ nebo pevným měsíčním příspěvkem, který byl případně odstupňován podle tříd: čišníci v Jihlavě platili 50, 30 či 20 kr. měsíčně, hrncíři v Litovli 6 kr., dělníci v břidličných lomech 50, resp. 45 kr. a v továrně na šněrovačky 5 kr. Obchodní příručí v Brně platili 2 zl. ročně a ve sklárně ve Velkých Losinách výši příspěvků stanovoval výbor podle současné potřeby.

Všechny ostatní pokladny vydržovali společně dělníci i zaměstnavatelé. Výše příspěvků obou těchto složek a jejich vliv na správu pokladen však byly značně různé, mnohem větší vliv však vykonávali zaměstnavatelé.

Výše příspěvků dělníků byla stanovena – podobně jako v předchozí skupině pokladen – velmi často buď procentem týdenní nebo měsíční mzdy, anebo pevnou částkou za týden, měsíc či rok. O příspěvcích zaměstnavatele určovala celá řada stanov, že zaměstnavatel přispívá na pokladnu „podle potřeby“. Tak tomu bylo ve Wannieckově strojárně v Brně, v továrně v Šatově, v pokladně kožedělných a kožešnických tovaryšů v Třebíči, v Rauchbergově továrně v Březové, v soukenické továrně v Krahulci, v Münchově továrně v Třešti, v cukrovarech v Doloplazech, Velké Bystřici, Vranovicích, Podivíně a Břeclavi, v továrně na čepice a fezy v Příboru,

⁸⁹ V tiskárně kartounu v Uničově měli dělníci „právo kdykoliv nahlížet do účtů a volili na valné hromadě za předsednictví továrníka správní funkcionáře a dva revizory účtů“; podobně v Příboře. V továrně na hedvábi v Uničově dva zvolení dělníci měli právo kontrolovat pokladnu a nemocné, stejně tak ve sklárně v Jihlavě. Ve Znojmě výrobci kameniny mohli kdykoliv nahlížet do knih a dělali čtvrtletné skontro pokladny apod.

⁹⁰ V r. 1879 bylo pravidlem uvádět počet krejcarů ze zlatého mzdy.

⁹¹ 2½ kr. platili tkalci v Šumperku, 5 kr. výrobci kameniny ve Znojmě a skláři v Jihlavě, 4 kr. dělníci v uničovské továrně na hedvábi (kromě toho se zde platilo zápisné 30 kr.), 10 kr. tiskaři kartounu v Uničově a dřevaři v Brně a 16 kr. dělníci Fuchsovy továrny v Brně.

u čišníků v Brně a ve strojírně v Přerově. Jenom v několika málo případech se příspěvky zaměstnavatele rovnaly příspěvkům dělníků. Tento případ známe pouze z Letovic, z Preishammerovy soukenické továrny v Novém Jičíně, z lihovaru a výroby potaše v Hodolanech a z cukrovarů v Holicích a Hulíně. Všude jinde byly příspěvky zaměstnavatele podstatně nižší než příspěvky dělníků. Na první pohled je to zřejmé v těch pokladnách, v jejichž stanovách byly příspěvky zaměstnavatele stanoveny procentem z příspěvků dělníků. Setkáváme se zde nanejvýš s tím, že zaměstnavatel přispíval částkou rovnající se 50 % všech dělnických příspěvků, jako v Olomučanech, v Platzerově továrně v Koryčanech (zde ale teprve počínaje rokem 1887), v Hochstädterově a Schickardtově továrně v Brně a u fy Eisenstein a spol. v Šumperku. V některých případech dělal příspěvek zaměstnavatele 40 % veškerých dělnických příspěvků, jako zejména v pokladně brněnských soukenických továren a dílen, kde si však v r. 1884 neutěšený stav pokladny vynutil zvýšení zaměstnavatelského příspěvku na 50 %, v Nietschově továrně v Olomouci, v Krackhardtově továrně v Brně, v přádelně lnu v Sudkově a v továrně Löw-Beera ve Svitávce, kde je uvedeno 30—40 %. U některých pokladen zaměstnavatel přispíval pouze 30 % (ve Frenštátě p. Radh. a v Náměšti n. Osl.) nebo 25 % (v Zeislerově a Bretholzově soukenické továrně v Novém Jičíně a v Löwových továrnách ve Velké Bíteši a v Heleníně). Jinde činil příspěvek zaměstnavatele ještě méně: v Meissnerově sirkárně v Třešti jenom 15 % a u akciové společnosti pro těžbu břidlice v Olomouci dokonce pouze 10 % veškerých dělnických příspěvků.

Skutečnost, že příspěvky zaměstnavatele byly podstatně nižší než příspěvky dělníků, můžeme snadno zjistit i v těch pokladnách, kde zaměstnavatelský příspěvek byl stanoven pevnou roční částkou, nebo kdy zaměstnavatel přispěl do pokladny pouze jednorázově.⁹²

Jenom v několika málo pokladnách dělal takovýto příspěvek více než 1 zl. na každého dělníka ročně. Ve válcovněch v Mor. Ostravě to bylo 300 zl. na 185 dělníků, u Elbershagena a Glassnera tamtéž 130 zl. na 95 dělníků, v papírně v Pustých Žibřidovicích 500 zl. při 250 dělnících, v přádelně lnu v Místku 200 zl. při 175 dělnících, u fy Bartelmus a Tarisch v Brně platil zaměstnavatel prémii úrazového pojištění 450 zl. a lékaři 150 zl. při 390 dělnících, v cukrovaru v Rohatci 500 zl. při 336 dělnících a v Thonetově továrně ve Vsetíně 500 zl. při 235 dělnících. Mnohem častěji se tento pevně stanovený roční příspěvek zaměstnavatele pohyboval hluboce pod jedním zlatým připadajícím na každého dělníka. V Budischowského továrně v Třebíči platil např. zaměstnavatel pouze 50 zl. ročně při 248 dělnících, v přádelně lnu v Šumperku 80 zl. při 345 dělnících, v továrně na klobouky v Novém Jičíně 200 zl. při 650 dělnících, ve Sternově a Knappově závodě v Třešti 25 zl. při 85 dělnících a v cukrovaru v Čelchovicích 100 zl. při 380 dělnících.⁹³

⁹² V Krátkého strojírně v Přerově zaplatil např. majitel jednou provždy 50 zl.

⁹³ Firma Bujatti v Šumperku přispívala 250 zl. (400 dělníků), Thonetova továrna v Koryčanech 500 zl. (747 dělníků), Wallauschek a Badjura v Brně 10 zl. (30 dělníků), Tauberova továrna v Krasné 20 zl. (42), Thonetova továrna v Bystrici pod Host. 430 zl. 80 kr. (713), cukrovar v Kroměříži 500 zl., Schumpetrova továrna v Třešti 100 zl. (115), Eisenberger v Mor. Třebové 100 zl. (200), Subak v Třebíči 100 zl. (198), mechanická přádelna lnu v Mor. Třebové 100 zl. (205), kromě toho

V další skupině pokladen nebyly příspěvky zaměstnavatele pevně stanoveny. Zaměstnavatel pouze kryl deficit pokladny (v cukrovarech v Kvasicích a Uh. Ostrohu, v Trebitschově továrně v Šumperku, v Ringlerově továrně v Mor. Ostravě) nebo hradil lékaře a léky (např. ve Vítkovicích).⁹⁴

Úhrn dělnických příspěvků tak ve všech těchto případech — nepřihlížíme-li k několika málo výjimkám, kdy zaměstnavatel přispíval stejnou částkou jako členové pokladny nebo dokonce ve dvou případech hradil veškeré výlohy sám — byl podstatně vyšší než příspěvky zaměstnavatele.

Uvedeme si pouze několik příkladů. V pokladně brněnských soukenických továren a dílen, do které zaměstnavatelé přispívali 40 % veškerých dělnických příspěvků a od r. 1884 potom 50 %, platili dělníci v 1. třídě týdně 5 kr., ve 2. třídě 7 kr. a ve 3. třídě 9 kr. a od r. 1884 6, 8 a 10 kr.⁹⁵ V 1. třídě byli dělníci do průměrného týdenního výdělku 3 zl., tj. třídičky, čistíčky, škrobíčky, vazači, cívkaři, nopírky, čistíci štětek, postřihovačští učni a učni vůbec. Ve 2. třídě byli dělníci s průměrným týdenním výdělkem 3—5 zl., tj. práči, barvíři, sušiči, trhači, česači, svíječky, osnovatelky, valcháři, postřihovači, tiskaři, čistíci strojů, štětkáři a tovární nádeníci. Ostatní, jako tkalci, přadláci, topiči a úředníci a mistři, pokud do pokladny přistoupili, byli zařazeni do 3. třídy. Nesmírně vysoké byly příspěvky ve sklárně v Protivanově, kde dělníci platili měsíčně 1 zl. 50 kr. Dost často se uvádí 4, 5 až 6 kr. týdně, výjimečně jenom 2 kr. (v soukenické továrně v Heleníně) a často byly příspěvky stanoveny — jak jsme to viděli již dříve — 1, 1½, 2 nebo 3 % z týdenní mzdy. Jenom výjimečně jsou uváděny příspěvky měsíční, které se pohybovaly od 15 do 50 kr.

Jakým způsobem byla ve skupině pokladen vydržovaných společně dělníky a zaměstnavateli zajištěna možnost členů podílet se na správě ústavů?

Ve dvanácti případech je přímo uvedeno, že členové pokladny nemají na její správu žádný vliv, z toho v případě Thonetovy továrny v Bystřici p. Host. se říká, že členové budou vykonávat vliv od 1. ledna 1880 prostřednictvím jimi voleného výboru.⁹⁶

Jindy je již z vyhyřavé formulace zřejmé, že vliv dělnictva byl mizivý. V osmi případech se totiž píše, že členové schvalují účet revidovaný před-

honoroval majitel lékaře, platil léky a do pokladny přispíval i pokutami zaplacenými na základě továrního řádu, v továrně hr. Dubského v Drnovicích 80 zl. (102), kromě toho majitel hradil náklady za lékařskou pomoc a léky, které v roce 1878 činily 294 zl., apod.

⁹⁴ Cukrovar v Modřicích vydržoval vlastní špitál a hradil lékaře a kryl deficit, cukrovar v Sokolnicích hradil lékaře a léky, v tabákové továrně v Hodoníně stát hradil lékaře, což činilo ročně 800 zl. při 2103 dělnících, stejnou částkou odměňoval stát lékaře i v tabákové továrně v Jihlavě při 1428 dělnících. V cukrovaru v Bedihošti zaměstnavatel rovněž hradil lékaře a deficit do výše 1000 zl., v cukrovaru v Chropyni platil lékařskou péči a léky a podobně i v sirkárně v Mor. Berouně a v továrně na hedvábí v Březové n. Svit.

⁹⁵ Srov. *Krankenkassen-Statut der Schafwollwaarenfabriken und Lohn-Etablissements in Brünn. Stanovy pokladnice pro nemocné továren na vlněné zboží a závodů v Brně*, Brno 1869, str. 4—5; *Statuten der Arbeiter-Kranken- und Pensionscassa der Schafwollwaaren-Fabriken und Lohn-Etablissements in Brünn. Stanovy pokladny pro dělníky onemocnělé a na výslužbě továren na vlněné zboží a závodů za mzdu v Brně*, Brno 1884, str. 7.

⁹⁶ Do této skupiny patřila především řada cukrovarů (v Kroměříži, Kvasicích, Uh. Ostrohu, Vranovicích, Chropyni a Podivíně), dále textilní továrny ve Svitávce a Krahulčí a přátelny v Břidličně a Místku a strojírna v Přerově.

staveným, popř. je jim ročně předkládán stav pokladny na vědomí, či volený výbor dává jednou za rok své připomínky do protokolu nebo členové jsou čas od času o stavu pokladny informováni a každý člen má možnost nahlédnout do výkazů, které jsou k dispozici stále v kanceláři.

V naprosté většině však měl být vliv členů zajištěn tím, že správu a kontrolu prováděl výbor volený členy, jehož předsedou byl majitel továrny nebo jím pověřený úředník. Tak tomu bylo zejména v dílčích pokladnách brněnských soukenických továren, kde každou dílčí pokladnu spravoval továrník nebo jím jmenovaný úředník s několika důvěrníky, které volili dělníci. V podnicích do dvou set zaměstnanců měli být tito důvěrníci čtyři a nad dvě stě zaměstnanců šest. V těchto výborech sice byla zajištěna nadpoloviční většina dělníkům, v jejich čele však stál majitel továrny a ten nebo orgány správy továrny prováděly i vlastní správu pokladny. Tak tomu bylo v padesáti případech, přičemž počet členů těchto výborů kolísal zpravidla od šesti do patnácti. V sedmi případech prováděl správu volený výbor, aniž je zřejmé, jaké zastoupení v něm měly jednotlivé složky. V jedenácti případech zajišťovaly stanovy dělníkům pouze právo kontroly, zatímco vlastní správa pokladny příslušela jenom zaměstnavateli. Kontrolu zde prováděly volené výbory či důvěrníci dělnictva, v jedné pokladně to byli nejstarší dělníci a v jedné dva mistři. Pouze jednou je uvedeno, že pokladnu spravují dělníci sami a majitel továrny má právo kontroly (v továrně na bavlněné zboží ve Frenštátě p. Radh.).

Na první pohled by se mohlo zdát, že v této skupině pokladen byl vliv dělnictva na jejich správu značný. Ve skutečnosti však byl podstatně omezen tím, že fakticky vlastní správu prováděl továrník nebo orgány správy továrny a zaměstnavatelé vykonávali nátlak na dělnictvo, aby do výborů pokladen dostali loajální členy. Získat prostou většinu bylo poměrně snadné. Např. správu penzijní pokladny brněnských soukenických továren a dílen vykonávala komise složená ze šesti dělníků a šesti zaměstnavatelů a tří náhradníků z každé strany. Tuto komisi volila valná hromada, kterou tvořili všichni zaměstnavatelé nebo jejich zástupci a po jednom dělníku ze správy každé dílčí nemocenské pokladny, kterého volila správa této pokladny prostou většinou. Tato komise volila ze svých řad opět prostou většinou starostu a jeho náměstka.⁹⁷ Stačilo tedy ovládnout několik dílčích pokladen a zajistit si tím naprostý vliv na správu penzijní pokladny. Vidíme, že zaměstnavatelé bedlivě dbali, aby do její správy se nedostali socialističtí předáci (dokazují to dochované seznamy členů komise, mezi nimiž nevidíme žádného známějšího sociálního demokrata) a kromě toho si zajišťovali vliv tím, že starostou pokladny i jeho náměstkem býval vždy zaměstnavatel.

Dále je třeba podívat se na otázku, za jakých okolností získávali členové nárok na podporu z pokladny, jaká byla výše těchto podpor a po jak dlouhou dobu byly vypláceny

Ustanovení o podmínkách, za kterých vznikal nárok na podporu, byla rovněž velmi pestrá. U většiny pokladen sice údaj o těchto podmínkách není, nemusí to však vždy znamenat vznik nároku ihned po vstupu do

⁹⁷ Srov. *Kassen-Statut für Arbeiter-Invaliden der Schafwollwaarenfabriken und Lohn-Etablissements in Brünn. Stanovy pokladnice pro zneschopnělé dělníky továren na vlněné zboží a závodů v Brně*, Brno 1869, str. 25 n.

pokladny a od prvního dne onemocnění. Údajů o tom, že nárok začíná hned po vstupu do zaměstnání a po lékařsky konstatovaném onemocnění, máme celkem 18. Ve všech ostatních známých případech byla podpora vázána buď na podmínku po nějakou dobu trvajícího členství (nejnižší doba činila osm dní a nejvyšší jeden rok), nebo nemoc musila trvat více dní, popř. musily být splněny obě tyto podmínky.

Po osmi dnech členství v pokladně byl získán nárok na podporu v šesti případech, po čtrnáctidenním členství ve čtyřech případech, po třech týdnech v jednom případě, po čtyřech týdnech placení příspěvků v sedmi případech, po šesti týdnech členství rovněž v sedmi případech, po osmi týdnech v jednom případě, po deseti týdnech také v jednom, po třech měsících v pěti případech, po třinácti týdnech ve třech případech, po šestiměsíčním členství v jednom případě (v tabákové továrně v Hodoníně) a po roční službě v továrně rovněž v jednom případě (v prádelně v Hanušovicích). Ve stanovách fy Krackhardt v Brně bylo uvedeno, že nárok na podporu začíná po osmi týdnech členství, při úrazu ve službě ale také dříve.

U dalších pokladen není uvedena délka nutného členství, podpora se však přiznávala až do určitého dne onemocnění: po více než dvoudenní nemoci v jednom případě, více než tří denní ve dvou, více než šestidenní v jednom a po více než osmidenní také v jednom. V Trebitschově továrně v Šumperku byl nárok na podporu získán šestitýdenním členstvím v pokladně a lékařsky konstatovanou delší než osmidenní nemoci.

Nárok vesměs zanikal při neplacení příspěvků po určitou dobu, při zaviněném, „lehkomyšlném“ nebo syfilitickém onemocnění, byla-li nemoc způsobena opilstvím nebo rvačkou, při propuštění dělníka pro krádež, nedbalou práci, exces, opilství nebo poškozování strojů, jednal-li dělník proti lékařským příkazům apod.

Dalším závažným údajem je výše podpor a doba, po kterou byly podpory vypláceny. Rovněž v těchto údajích byly velmi značné rozdíly mezi jednotlivými pokladnami. Některé pokladny podporovaly svoje členy ani ne po dobu jednoho měsíce, jiné měly vyplácet podporu po dobu delší jednoho roku nebo po celou dobu nemoci. Také výše podpor byla velmi odlišná.

Podíváme se na tyto údaje u nejdůležitějších pokladen, tj. u takových, které měly více než tři sta členů.

Pokladna brněnských soukenických továren a dílen platila dělníkům v 1. třídě 1 zl. 20 kr., ve 2. třídě 2 zl. a ve 3. třídě 3 zl. týdně po dobu šesti týdnů. V individuálních případech se mohla podpora vyplácet i déle. V praxi se prodlužovala doba podpory na devět týdnů, ve zvláštních případech i déle. Šestinedělky byly podporovány tři týdny. Z uvedených částek se sráželo týdně 5 kr. ve prospěch penzijního fondu. Při domácím ošetření měl člen dále nárok na bezplatné léky. Při nemocničním ošetření (u milosrdných bratří a u alžbětinek na Starém Brně) hradila útraty za léčení pokladna.

Bratrská pokladnice tkalcovských a tkaninářských tovaryšů v Brně vyplácela podpory „podle možnosti“, a to po dobu 13 týdnů. V Kallabově továrně ve Vel. Meziříčí činily podpory 50 kr. až 2 zl. týdně po celou dobu nemoci a v případě úmrtí se hradily pohřební náklady. V Löwově továrně v Heleníně dostávali muži 1 zl. 20 kr. a ženy 80 kr. týdně po dobu 12

týdnů a nemocniční ošetření, když to situace vyžadovala. V Löw-Beerově továrně ve Svitávce činila výše podpor 1 zl. 50 kr. a 1 zl. 75 kr. týdně a podpory se vyplácely po dobu nemoci.

Přádelna v Břidličné vyplácela 20 kr. denně po dobu nemoci, přádelna v Bilčicích polovinu mzdy po dobu šesti týdnů, potom jenom třetinu mzdy, když výbor nerozhodl jinak. Při nemocničním ošetření odpadala peněžitá podpora. Přádelna v Šumperku podporovala svoje dělníky 1 zl. 40 kr. a 80 kr. týdně po dobu čtyř měsíců, nemocniční ošetření poskytovala jenom výjimečně. Výše podpor v přádelně v Loučné nebyla stanovena, podpory se poskytovaly po dobu nemoci. V přádelně v Sudkově činila podpora polovinu denní mzdy, ne však více než 35 kr.; vyplácela se šest měsíců a pohřebné činilo 6 až 12 zl. V Bujattihovi továrně v Šumperku dostávali muži 3 zl. a ženy 2 zl. 40 kr. týdně po dobu 24 týdnů a pohřebné 10 zl. Pokladna továrny na klobouky v Novém Jičíně vyplácela 50 % průměrné vydělané mzdy po dobu 12, event. 20 týdnů. V textilní továrně v Mor. Chrástové se vyplácelo v 1. třídě 1 zl. 20 kr., ve 2. třídě 1 zl. 80 kr. a ve 3. třídě 3 zl. po dobu 136 dní a pohřebné 10, 15 a 20 zl.

Výše podpor v brněnské strojírně se určovala případ od případu a podpory se vyplácely šest měsíců. U Branda a Lhuillera v Brně dostávali dělníci v 1. třídě 6 zl., ve 2. třídě 4 zl. 50 kr. a ve 3. třídě 3 zl. týdně. 4. třídu tvořili učni, kterým byly poskytovány jenom léky a lékařské ošetření. Podpory se vyplácely jeden rok, a to půl roku v plné a dalšího půl roku v poloviční výši. Pohřebné u prvních tří tříd dělalo 30 zl. a ve 4. třídě 20 zl.

V tabákové továrně v Hodoníně nebyla výše podpor rovněž určena, podpory se vyplácely „podle okolností“ až po dobu jednoho roku. V tabákové továrně v Jihlavě činila podpora 20, 27, resp. 37 kr. denně a vyplácela se pouze šest týdnů a ve zvláštních případech 12 týdnů. Při úmrtí člena dostali pozůstalí 20 zl. Nemocniční ošetření se hradilo jenom v nutných případech.⁹⁸

V cukrovarech dělala podpora polovinu poslední mzdy, doba, po níž se vyplácela, však byla různá: v Kvasicích to bylo šest týdnů a v případech „hodných ohledu“ i déle, v Litovli se délka stanovovala případ od případu, v Bedihošti to bylo 13 týdnů u nestálých a 17 týdnů u stálých dělníků, v Rohatci 13 týdnů (pohřebné se vyplácelo ve výši 7 zl.) a v Čelechovicích se podpora vyplácela po dobu nemoci a pohřebné činilo 20 zl.

V Thonetových továrnách v Bystřici p. Host. a v Koryčanech byla výše podpory stanovena 50 kr. u řemeslníků, 30 kr. u pomocníků a 15 kr. u ostatních dělníků denně. Dále se platilo lékařské ošetření a léky. V Bystřici p. Host. nebyla délka doby stanovena, v Koryčanech se vyplácela v plné výši čtvrt roku a potom se snižovala na čtvrtinu. V případě pracovní neschopnosti v důsledku úrazu nebo stáří se měla podle stanov vyplácet plná podpora. Pohřebné zde činilo 7 zl.

Z menších pokladen budiž uvedeny jenom některé extrémní případy. Především v některých výše podpor rovněž nebyla přesně stanovena a určovala se případ od případu. Tak tomu bylo v továrně na bavlněné

⁹⁸ K zabezpečení dělnictva ve státních tabákových továrnách srov. K. Felkl, *Die Kranken-Pflege bei k. k. Tabak-Fabriken. Nach amtlichen Quellen bearbeitet*, Wien 1879.

zboží ve Frenštátu p. Radh., kde se navíc podpory vyplácely jenom po dobu čtyř týdnů, a v cukrovaru v Uh. Ostrohu a v továrně v Krahulčí. U obou těchto pokladen nebyla pevně stanovena ani doba podpory. Polovinou mzdy byla určena podpora v papírně v Pustých Žibřidovicích (platila se po dobu šesti týdnů a při nemocničním ošetření odpadala), v Buzkově prádelně lnu v Místku (při těžkém onemocnění se měla platit plná mzda po dobu pracovní neschopnosti, nemocniční ošetření se poskytovalo jenom ve zvláštních případech), u Elbertshagena a Glassnera v Mor. Ostravě (polovina mzdy se platila do 30 dní, do 90 dní třetina a do 180 dní čtvrtina, celkem po dobu 300 dní, pohřebné činilo 12–60 zl.) a v továrnách v Třešti (po dobu osmi, popř. šesti týdnů).

Firma Schiller v Mor. Ostravě platila dokonce jenom třetinu normální mzdy, ale ne přes 60 kr. denně. V plné výši vyplácela její pokladna tuto podporu 26 týdnů a dalších 26 týdnů sníženou o polovinu.

Továrna na šněrovačky v Mor. Berouně vyplácela 2 zl. týdně po šest týdnů, firma J. Weiss a synové mužům 3 zl. a ženám 1 zl. 50 kr. po dobu 12 týdnů a těm, kteří pracovali v továrně více než pět roků, po dobu 20 týdnů. Nemocniční ošetření bylo však poskytováno jenom přespolním dělníkům. Trebitschova továrna v Šumperku platila 3 zl. 15 kr. prvních 12 týdnů, 1 zl. 40 kr. dalších 12 týdnů a v náhlém úmrtí vyplácela 10 zl. Steinbrecherova tkalcovna v Mor. Třebové platila 30 kr. denně po dobu 30 dní, továrna na sirky v Jihlavě 1–2 zl. týdně po šest měsíců. V Dolezelově strojírně v Přerově se platilo 1–3 zl. týdně, doba byla stanovena „podle okolností a potřeby“, ve strojírně Krátkého polovina mzdy po osm týdnů. Pokladna brídlíčných lomů v Olomouci poskytovala 20 kr. denně po dobu dvou měsíců a nemocniční ošetření jen v nouzových případech.

Naopak velmi vysokou podporu uděloval spolek knihtiskařů a písmolijců v Brně. Bylo to 8 zl. týdně, a to 26 týdnů v plné výši a 26 týdnů v poloviční, nato po dva týdny 66 kr. až po přejití do invalidity. Podobně spolek obchodních příručí vyplácel 5 zl. týdně při domácím ošetřování, ale jenom po čtyři týdny, a poskytoval nemocniční ošetření druhé třídy. V Schustalově továrně v Kopřivnici činila podpora v 1. třídě 6 zl., ve 2. třídě 4 zl. a ve 3. třídě 2 zl. týdně po dobu šesti týdnů v plné výši a dalších deset týdnů zkrácenou o polovinu.

Z toho, co bylo až doposud řečeno, vidíme, že ve většině případů stanovami zaručené podpory byly velmi nízké a v naprosté většině případů nepřekračovaly polovinu naposledy vydělané mzdy.

Vezmeme-li v úvahu, že mzdy se pohybovaly na hranici existenčního minima, znamenalo onemocnění trvajících i středně dlouhou dobu naprosté zbídačení dělníka a jeho rodiny, zejména byl-li ošetřován v nemocnici, takže v řadě případů ztrácel nárok na peněžitou podporu.

Ještě více se nám rozdíl mezi mzdou a podporou z pokladny projeví, podíváme-li se na ty případy, kdy podpora byla stanovena pevnou částkou a nikoli částí mzdy.

Vyplyne to z tohoto srovnání:⁹⁹

⁹⁹ Údaje o mzdách jsou čerpány ze *Statistik der Industrie des Bezirkes der Handels- und Gewerbekammer in Brünn*, Brno 1881.

¹⁰⁰ Podpory byly vypláceny až po čtyřech týdnech trvání nemoci, do té doby se poskytovala jenom lékařská pomoc.

Brněnské soukenické továrny: Týdenní mzdy v r. 1875: Podpory v nemoci:

třídičky vlny	3 zl.	} 1 zl. 20 kr.
čističky vlny	2 zl. 70 kr.	
nopírky	2 zl. 70 kr. až 3 zl. 60 kr.	} 2 zl.
pradláci	3 zl. 90 kr. až 4 zl. 50 kr.	
barvíři	3 zl. 90 kr. až 4 zl. 50 kr.	
navíječi	2 zl. 50 kr. až 5 zl.	
postřihovači	1 zl. 92 kr. až 3 zl. 30 kr.	} 3 zl.
sušiči	3 zl. 90 kr. až 4 zl. 80 kr.	
tkalci na ruč. stavech	6 zl. až 10 zl.	
tkalci na mech. stavech	4 zl. až 7 zl.	
přadláci	7 zl. až 10 zl.	
topiči	6 zl. až 8 zl.	

Továrny na zápalky
v brn. oblasti: 1 zl. 50 kr. až 6 zl. 50 kr. } 1 až 2 zl. v Jihlavě
1/2 až 2/3 mzdy v Třešti

Hedvábnický průmysl v brn. oblasti:

dělníci na stavech	3 zl. až 5 zl.	} 1 zl. 50 kr. v Březové 3 zl. nebo 1/2 mzdy v Mor. Třebové
pomocní dělníci	3 zl. až 6 zl.	

Košíkářství v Koryčanech:¹⁰⁰

pletači košů	5 zl. až 12 zl.	} 1. tř. 90 kr. 2. tř. 1 zl. 80 kr. 3. tř. 3 zl.
pletačky	4 zl. 50 kr.	
pomocní dělníci	3 zl. až 6 zl.	
nádeníci	4 zl. 20 kr. až 4 zl. 80 kr.	

Nábytkářství v Koryčanech:

muži	3 zl. až 10 zl.	} při mzdě přes 7 zl. 50 kr. denně, 4 až 7 zl. 30 kr. a pod 4 zl. 15 kr.
ženy	1 zl. 80 kr. až 6 zl.	

Knihtiskaři:

v Brně	9 zl. až 21 zl.	} 8 zl.
mimo Brno	8 zl. až 15 zl.	

Téměř ve všech případech — zejména u brněnských tkalců a přadláků, kteří tvořili podstatnou část brněnského soukenického dělnictva — byly podpory v nemoci podstatně nižší než polovina normální mzdy, neboť u ručních tkalců dosahovalo 50 0/0 a u mechanických tkalců 66 0/0 nejvyšší mzdy, tj. jejich výdělků se přibližovaly deseti, resp. sedmi zlatým, zatímco v nemoci dostávali podporu 3 zl.

Z á v ě r

Zařízení pro dělnictvo, která mu měla poskytovat zabezpečení v případě nemoci a úrazu, vykazovala ke konci 70. let velmi neutěšený stav. Jednalo se o velmi pestrá a nepřehledná směs institucí, spočívajících na různém podkladě.

Převážnou část těchto zařízení představovaly pokladny zřizované podle § 85 živn. řádu z roku 1859, jehož ustanovení však byla jenom velmi povšechná a konkrétní znění stanov jednotlivých pokladen přenechávala prakticky na vůli zaměstnavatelům. Organizace těchto pokladen měla spočívat na spoluúčasti členů na jejich správě a jejich účelem bylo zajištění podpor v nemoci a částečně také v invaliditě a podpora vdov a sirotků. Ustanovení těchto stanov se velmi lišila a poskytovala velmi pestrý obraz.

Obecně však můžeme říci, že zabezpečení dělnictva v případě nemoci a úrazu bylo zcela nedostatečné. Jeho tíže byla přenášena na bedra členů a zaměstnavatelé na provoz pokladen přispívali jenom nižšími částkami, popř. vůbec ne, přičemž vliv členů na jejich správu byl většinou mizivý. Základní ustanovení § 85 živn. řádu tak nebyla dodržována. Jejich organizace byla jenom málo či vůbec ne ovlivňována pojišťovací technikou a stěží měla charakter pojištění. Nebyly řídké případy, že tyto pokladny nebyly s to dostát povinnostem přikázaným jim jejich stanovami.

Dělnictvo pohlíželo na tyto pokladny nevraživě také z toho důvodu, že jedním z jejich hlavních účelů bylo připoutání dělníků k závodu. Propuštění dělníka ze zaměstnání nebo jeho dobrovolný odchod měly za následek ztrátu nároku vůči tovární pokladně. Tuto skutečnost zcela neodstranila ani Dělnická a penzijní pokladna brněnských vlnářských továren a dílen, která sice umožňovala přecházení dělníků z jednoho závodu do druhého v rámci Brna, neumožňovala však již jejich pohyb mezi jednotlivými textilními oblastmi.

Tyto pokladny nepodchycovaly dále všechny tovární dělníky, poněvadž politické úřady nevěnovaly pokladnám až do poloviny, popř. až do konce 70. let prakticky žádnou pozornost. Nezajímalo je, zda jsou ustanovení živn. řádu dodržována a zda jsou pokladny zřizovány ve všech podnicích zaměstnávajících více než dvacet dělníků nebo zda majitelé továren přistupují k pokladnám již existujícím. Jsme tak svědky toho, že i v řadě rozsáhlých starších továren dochází ke zřizování pokladen až dvacet roků po vydání živnostenského řádu. Do té doby hradily tyto podniky náklady nemocenské péče svých dělníků ze mzdových srážek nebo tato péče zůstávala věcí milosti, závislou na humanitním citění podnikatele.¹⁰¹ K humanitnímu citění rakouských podnikatelů napsal v roce 1869 odborník na otázky sociálního pojištění Emanuel Herrmann, že v žádné zemi nevěnuje továrník tak málo péče zlepšení postavení svých dělníků jako v Rakousku a nikde nevěnuje na tuto péči tak malé náklady. Jako málo chvályhodných výjimek uvedl Körösiho ve Štýrském Hradci a Liebiga v Liberci,¹⁰² v jehož podniku krátce nato vypukla známá stávka, která byla krutě potlačena.

Téměř vůbec nebylo dodržováno ustanovení živnostenského řádu o živnostenských společenstvech, a proto také nevznikly až na velmi řídké případy společenstevní pokladny, které měly být dalším typem dělnických podpůrných pokladen. Tyto pokladny sdílely osud institucí, s nimiž byly spojeny, a v míře, v jaké tato nucená společenstva existovala a byla schopna placení, byly účinné i tyto pokladny. Jejich zařízení byla zastaralá, účast dělníků na správě byla nedostatečná a pokladny poskytovaly pomocníkům velmi nízké podpory. Společenstevní pokladny byly v podstatě na úrovni cechovních zařízení z 50. let a zkomíraly.

Pokladny, zřizované samotnými dělníky, existovaly podle spolkového zákona na principu vzájemnosti. Zejména ty, které byly v rukou sociální demokracie, musily bojovat s nepřízní úřadů, jejichž stanovisko k nim

¹⁰¹ Srov. Moriz Caspar, *Die Unterstützungscassen der grösseren Gewerbe-Unternehmungen nach § 85 der Gewerbe-Ordnung*, Oesterreichische Zeitschrift für Verwaltung 16, 1883, str. 45–46.

¹⁰² Srov. Emanuel Herrmann, *Die Arbeiterfrage und das österreichische Gewerbe-Gesetz*, Oesterreichische Zeitschrift für Verwaltung 1869, str. 2–3.

se změnilo poté, co do řad dělnictva začaly pronikat socialistické myšlenky. Tyto pokladny se staly nástrojem třídního boje dělnické třídy, trpěly však nedostatkem prostředků, poněvadž byly odkázány pouze na příspěvky dělníků. Na Moravě působily hlavně v německých oblastech a v Brně.

K roku 1879 byla na Moravě zjištěna existence 141 výpomocných pokladen, z nichž bylo sedm zřízeno na základě vzájemnosti podle spolkového zákona z roku 1867 samotnými dělníky (těchto pokladen bylo ve skutečnosti mnohem více), 13 jich bylo společenstevních podle § 144 živn. řádu a 121 továrních podle § 85 živn. řádu z roku 1859, které zřídili majitelé závodů pro jeden podnik nebo pro skupinu podniků, jako tomu bylo zejména u největší moravské pokladny Dělnické nemocenské a penzijní pokladny brněnských vlnářských podniků a dílen. Rovněž těchto závodních pokladen bylo pravděpodobně ve skutečnosti o něco více.

Každá z těchto pokladen však neposkytovala všechny druhy podpory.

Podle neúplných údajů všechny druhy podpory, tj. peněžitou podporu, podporu lékařskou pomocí a bezplatnými léky a podporu bezplatným nemocničním ošetřením, poskytovalo jenom 43 pokladen. Podporu jenom v hotových penězích poskytovalo 18 pokladen. Tři pokladny poskytovaly podporu jenom bezplatným nemocničním ošetřením. Čtyři pokladny podporovaly své členy pouze lékařskou pomocí, bezplatnými léky a nemocničním ošetřením, neudělovaly však žádnou peněžitou podporu. Podporu v hotových penězích a lékařskou pomocí a bezplatnými léky, nikoli však nemocničním ošetřením, udělovalo 37 pokladen. Devět pokladen poskytovalo podporu v hotových penězích a nemocničním ošetřením, nikoli však lékařskou pomocí a bezplatnými léky.

I v tomto bodě byla ustanovení stanov značně pestrá.

Dalším závažným nedostatkem byla velmi malá finanční síla jednotlivých pokladen, poněvadž zcela převažovaly drobné ústavy, které nebyly s to nashromáždit dostatečné finanční rezervy, aby mohly v plné míře dostát svým povinnostem. Většina pokladen proto procházela stálou finanční krizí.¹⁰³

Roztříštěnost pokladen vynikne jejich rozčleněním do velikostních skupin.

Do 50 členů mělo	23 pokladen,	od 501 do 1000 členů	9 pokladen,
od 51 do 100 členů	26 pokladen,	od 1000 do 2000 členů	2 pokladny,
od 101 do 300 členů	44 pokladen,	nad 2000 členů	2 pokladny,
od 301 do 500 členů	13 pokladen,	bez uvedení počtu členů	22 pokladen.

Skutečnost, že zajištění v případě nemoci prostřednictvím pokladen se dostávalo jenom menší části dělnictva, vyplývalo najevo z celkového počtu pokladen a zejména z počtu jejich členů. Máme k dispozici údaje o počtu členů 119 pokladen. Celkový počet jejich členů činil 34 940. Do tohoto čísla jsou započítáni i členové sedmi pokladen na základě spolkového zákona. Vezmeme-li v úvahu, že v případě zbývajících 22 pokladen se jednalo s výjimkou několika cukrovarů a několika málo dalších továren vesměs o menší podniky, mohl se počet všech členů pohybovat kolem čtyřiceti tisíc. Jenom počet osob pracujících v brněnské průmyslové oblasti

¹⁰³ Srov. James K l a n g, *Die Arbeiter-Versicherung und die österreichische Regierungsvorlage eines Gesetzes betreffend die Unfallversicherung der Arbeiter*, Wien 1884, str. 27.

v soukenické výrobě byl však v roce 1870 udáván číslem 32 000.¹⁰⁴ I když uvážíme, že část z nich provozovala tkalcovství jako vedlejší povolání, bylo číslo členů pokladen velmi nízké a dokazuje, že o většinu dělnictva nebylo ani tímto nedostatečným způsobem postaráno a bylo ponecháno na vůli zaměstnavatele, zda se o svoje dělníky v případě nemoci postará nebo je odkáže na chudinskou péči.

Přehled o stavu dělnických pokladen k roku 1879 dokazuje rovněž, že nebylo plněno další ustanovení, podle něhož byl zaměstnavatel povinen nést po určitou dobu náklady nemocničního ošetření za svého dělníka. Viděli jsme již, že tato povinnost byla uložena zaměstnavatelům dvorskými dekrety z let 1810 a 1837. Po vydání živn. řádu z r. 1859 se objevily názory, že tato starší povinnost zaměstnavatele je po zřízení závodních pokladen zrušena. Před vydáním živn. řádu byla tato povinnost potvrzena dekretem ministerstva vnitra ze 13. srpna 1855 č. 16 731, na jehož základě moravský místodržitel upozornil, že útraty za opatrování tovaryšů, učňů a dělníků v zaopatřovacích ústavech v Brně a Olomouci mají nést cechy a obchodní grémia. Za čeleď měli jejich zaměstnavatelé při předání do nemocnice platit ošetrovací náklady po dobu čtrnácti dnů v tom případě, když je při onemocnění ze služby propustili. Když je ale ze služby nepropustili, měli hradit ošetrovací náklady ve třetí třídě po celý čas léčení v nemocnici. Totéž ustanovení co o čeledi platilo i u továrníků, průmyslníků a obchodníků, kteří nebyli členy žádného cechu.¹⁰⁵ V roce 1868 bylo čelenu pochybnostem, že se toto ustanovení týká pouze zaměstnavatelů v Brně a Olomouci, vydáním upozornění, že jeho platnost se vztahuje na zaměstnavatele po celé Moravě.¹⁰⁶

Jakmile moravské místodržitelství v roce 1879 rozesílalo svým oběžníkem politickým úřadům první stolice směrnice pro zřizování dělnických výpomocných pokladen, upozornilo s odvoláním na normy z let 1855 a 1868 na tuto povinnost zaměstnavatelů. Úřady měly této povinnosti dbát při schvalování stanov pokladen. Postoj rakouských politických úřadů k této otázce však byl různý.¹⁰⁷ Důsledkem toho bylo nedodržování této povinnosti zaměstnavatele a její přenášení na závodní pokladny, aniž by jim tyto náklady zaměstnavatel uhradil.

Další nedostatek závodních pokladen spočíval v tom, že schválené stanovy nemusily být a také často nebyly dodržovány.¹⁰⁸ Poněvadž ve skutečnosti neexistoval dozor politických úřadů na činnost pokladen a pokladny nebyly povinny předkládat státní správě výkazy o svém hospo-

¹⁰⁴ Srov. *Statistik der Industrie des Bezirkes der Handels- und Gewerbekammer in Brünn im Jahre 1870*, Brno 1872, str. 101–102.

¹⁰⁵ Srov. dekret mor. místodržitele ze 4. září 1855, podávající bližších ustanovení o přijímání nemocných do všeobecných zaopatřovacích ústavů v Brně a Olomouci a zapravování platův zaopatřovacích č. 24/1855 z. z. mor., oddělení druhé. Dekret byl vydán na základě dekretu ministerstva vnitra ze dne 13. srpna 1855, č. 16 731.

¹⁰⁶ Srov. vyhlášku mor. místodržitelství z 23. října 1868 č. 26/1868 z. z. mor. Vyhláška se odvolává na výnos min. vnitra z 13. srpna 1855, č. 16 731, a na výnos státního ministerstva z 20. dubna 1864, č. 2 389. Srov. také Eduard P o p p e r, *Gewerbliche Hilfskassen und Arbeiterversicherung. Ein Beitrag zur Gewerbe- und Armen-Gesetzgebung. (Anlässlich der Gewerbegesetz-Berathungen in Oesterreich)*. Leipzig 1880, str. 15 n.

¹⁰⁷ Srov. Moriz C a s p a r, *Die Unterstützungscassen...*, str. 49–51.

¹⁰⁸ Srov. např. Moravská orlice, č. 154, 13. září 1863, dopis z Brna (10. září), Postavení dělnictva v továrnách.

daření,¹⁰⁹ záleželo na síle a uvědomělosti dělnického kolektivu, zda dokázal zaměstnavatele k plnění základních povinností uložených stanovami závodní pokladně donutit.

Zaměstnavatel se konečně mohl zbavit své povinnosti vůči onemocnělému dělníkovi zrušením pracovního poměru a jeho propuštěním z práce. Normy pamatovaly jenom na to, že byl povinen nést náklady pouze jeho nemocničního ošetření. V případě domácího ošetření však takovýto dělník ztrácel nárok na jakoukoli podporu ze závodní pokladny.

Tyto nedostatky, které se plně projevovaly i v pokladnách zřizovaných v průběhu 80. let, byly příčinou nespokojenosti dělnictva, dávané velmi často najevo. Již v 70. letech se vyskytovala řada kritických hlasů, které požadovaly pronikavou reformu současného stavu. Touto otázkou se musily zabývat i předlohy novely živnostenského řádu ze 70. let. Kritické hlasy našly potom svůj výraz v jednání říšské rady o osnovách zákonů o úrazovém a nemocenském pojištění. Účelem našeho článku však bylo pouze vylíčení kritického stavu dělnických pokladen na konci 70. let. Názorům na tyto pokladny a návrhům na zavedení skutečného obligatorního sociálního pojištění, jakož i vývoji dělnických pokladen na Moravě v 80. letech 19. století bude věnována pozornost v samostatných studiích.

¹⁰⁹ Srov. Moriz Caspaar, *Die Unterstützungscassen...*, str. 49–51; též, *Die Reform der gewerblichen Hilfscassen in Oesterreich*, Oesterreichische Zeitschrift für Verwaltung 13, 1880, str. 103–105. Dále Emanuel Hermann, *Die Reform der Arbeiter-Kranken-, Invaliden- und Sterbecassen*, Oesterreichische Zeitschrift für Verwaltung 1872, str. 33–34; Gustav Marchet, *Zur Reform der österreichischen Gewerbe-Gesetzgebung*, Oesterreichische Zeitschrift für Gesetzgebung und Rechtsprechung 2, 1878, str. 216 n.

Příloha

**POKLADNY, KTERÉ EXISTOVALY V R. 1879 A VYKAZOVALY
V TOMTO ROCE NEBO V R. 1887 300 A VÍCE ČLENŮ**

Místo	Název	Rok za- ložení	Počet členů 1879	1887
Brno	Dělnická nemocenská a invalidní po- kladna vlnářských továren a dílen	1870	8 904	11 333
Hodonín	Dělnický nemoc. a podpůrný spolek ta- bákové hlavní továrny		2 103	
Jihlava	Nemocens. pokl. dělníků tabákové to- várny		1 428	
Kvasice	Nemocens. pokl. cukrovaru	1851	1 200	220
Helenín	Dělnická nemocens. pokl. továrny na vlněné zboží fy Adolf Löw a syn	1863	916	1 011
Vítkovice	Nemocens. pokl. horního a hutního tě- žářstva		846	
Sudkov	Podpūr. pokl. mechanické přádelny lnu fy Seidel a spol.	1879	838	838
Koryčany	Nemocens. a podpūr. pokl. továrny na nábytek fy bratři Thonetové	1857	747	747
Bystřice p. Host.	Dělnic. nemocens. spolek továrny na nábytek fy bratři Thonetové	1862	713	783
Brno	Všeobec. dělnic. nemocens. a invalid. pokladna	1869	700	1 959
Prostějov	Nemocens. pokl. společenstva tkalců		700	
Nový Jičín	Nemocens. pokl. továrny na klobouky fy J. Hickel a synové	1866	650	900
Břidličná	Nemocens. pokl. akc. přádelny lnu	1854	560	500
Brno	Všeob. nemocens. pokl. továrny na ple- chové zboží, strojírny, slévárny a kot- lární fy Brand a Lhuiller	1878	470	470
Vel. Meziříčí	Nemocens. a podpūr. pokl. pro dělníky soukenické fy Fr. Kallab a synové	1851	421	303
Loučná n. D.	Dělnic. nemocens. pokl. přádelny lnu		417	450
Brno	Bratrská pokladnice tkalcovs. a tkani- nářs. tovaryšů	1869	405	
Šumperk	Nemocens. pokl. továrny na hedvábné zboží fy Franz Bujatti	1870	400	400
Erno	Dělnic. nemocens. pokl. strojírny Bar- telmus a Tarisch	1876	390	390

Čelechovice	Nemocenská pokladna cukrovaru	1879	380	380
Holice	Pokl. podporovací pro nemocné v rolnic. spolkovém akc. cukrovaru	1879	350	350
Svitávka	Nemocenská pokladna továrny na vlněné zboží fy Löw Beer		350	
Šumperk	Dělnický nemocenský spolek mechan. přádelny lnu		345	
Rohatec	Nemocenská pokladna cukrovaru	1863	336	336
Brno	Dělnický nemocenský a podpůrný spolek první brněnské strojírny	1872	321	500
Bílčice	Dělnický nemocenský spolek přádelny lněné příze		317	
Litovel	Nemocenská pokladna cukrovaru		300	
Fedihošť	Nemocens. a podpůr. pokl. cukrovaru		300	
Brno	Pomocnic. poklad. společenstva tesařů		300	
Mor. Třebová	Nemocenská pokladna továrny na hedvábné zboží fy Reichert a synové	1873		960
Šumperk	Dělnická nemocenská a podpůrná pokladna továrny na hedvábné zboží fy S. Trebitsch a syn	1866		660
Mor. Třebová	Nemocenská a podpůrná pokladna pro zaměstnance a dělníky továrny na hedvábné zboží fy I. Eisenberger a spol.	1878	200	590
Mor. Chrástová	Podpůrná pokladna zaměstnanců a dělníků první priv. továrny na hedvábné zboží bratří Baderů	1879	265	500
Letovice	Nemocenská pokladna továrny na bobinet a krajky fy Arthur Bader	1879		462
Příbor	Dělnická podpůrná pokladna dělníků fy J. Fluss, továrna na sukno, vlněné zboží a klobouky	1868		425
Třešť	Dělnic. nemocens. a podpůr. pokl. soukenické továrny Aloise Schumpetera a syna	1870	115	364
Mor. Beroun	Nemocenská a úraz. podpůr. pokl. mechan. přádelny Morize Hansela a synů	1869		350
Pusté Zibřidovice	Nemocenská pokladna priv. jindřichovské papírny Martina Kinka	1874	250	300
Chropyně	Dělnic. nemocens. pokladna cukrovaru	1869		300

ARBEITERHILFSKASSEN IN MÄHREN IN DEN 50.-70. JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

Die Studie befasst sich mit der Versicherung der Arbeiter in Krankheitsfällen und Unfällen von der gesetzlichen Unfall- und Krankenversicherung.

Im ersten Teil verfolgt sie diese Problematik im Zeitraum der Zunfteinrichtung bis Ende 1859. Sie zeigt die völlige Unzulänglichkeit der sozialen Wirkung der Zunft und schenkt die Aufmerksamkeit den Anfängen der ersten Fabrikskassen und den ersten Unterstützungsvereinen, die jedoch infolge der ungünstigen Bestimmungen der Vereinsgesetzgebung keine genügende Tätigkeit entfalten konnten.

Der zweite Teil ist den Hilfskassen in der Epoche des Liberalismus ab 1860 gewidmet.

Hier wird gezeigt, dass laut Gewerbeordnung aus dem Jahre 1859 die Kassen in allen Unternehmen mit mehr als 20 Angestellten errichtet werden sollten. Den Beitrag in die Kassen sollten Arbeiter und Arbeitgeber leisten und die Arbeiter sollten auf deren Verwaltung einen „angemessenen Einfluss“ ausüben. Ähnlich sollten auch Gewerbetreibenden Kassen errichten.

Nach den ermittelbaren lückenhaften statistischen Angaben wird dann eine Übersicht von 141 solchen Kassen gegeben, die in Mähren im Jahre 1879 wirkten.

Die Studie befasst sich ferner mit den Grundbestimmungen ihrer Satzungen und ihrer Wirksamkeit. Sie teilt die Kassen in drei Gruppen ein: a) Kassen auf Grund von Gegenseitigkeit nach dem Vereinsgesetz (7), b) Genossenschaftskassen nach § 144 der Gewerbeordnung von 1859 (13) und c) Kassen, die laut § 85 der Gewerbeordnung von 1859 errichtet wurden (121).

Sie zeigt dann die Hauptmängel dieser Kassen:

a) Die Bestimmungen §§ 85 und 144 waren nur sehr allgemein und der Wortlaut der Satzungen wurde praktisch dem Willen der Arbeitgeber überlassen. Die Last der Sicherstellung der Arbeiter lag auf den Schultern der Mitglieder und die Arbeitgeber steuerten nur kleine Beiträge zur Erhaltung der Kassen bei, oder bzw. überhaupt nichts. Der Einfluss der Mitglieder auf die Kassenverwaltung war im allgemeinen gering.

b) Die Arbeiter waren auch aus dem Grund gegenüber den Kassen missmutig, weil einer der Hauptzwecke der Kassen das Aufesseln der Arbeiter an das Unternehmen beabsichtigt wurde (das Verlassen des Unternehmens bedeutete für den Arbeiter den Verlust des Anspruches auf jedwede Unterstützung).

c) Die Kassen haben jedoch nicht alle Fabrikarbeiter erfasst, denn die Staatsbehörden widmeten deren Errichtung bis in die Hälfte, bzw. bis zum Ende der 70. Jahre keine Aufmerksamkeit. Die Versicherung im Krankheitsfalle mittels der Kassen kam nur dem kleineren Teil der Arbeiter zugute. Die Mitgliederzahl aller Kassen bewegte sich um 40 000, dabei waren nur im Brüner Industriegebiet in der Tuchmachindustrie im Jahre 1870 etwa 32 000 Personen tätig. Die Versicherung der Mehrzahl von Arbeitern war dem Willen der Arbeitgeber überlassen, die nach den älteren Normen die Pflicht hatten, auf eine bestimmte Zeit die Krankenhausverpflegung der erkrankten Arbeiter zu decken; sie waren allerdings nicht verpflichtet die Arbeiter während der häuslichen Pflege zu unterstützen.

d) Es wurde fast überhaupt nicht die Bestimmung der Gewerbeordnung über die Genossenschaftskassen eingehalten, denn wegen des Widerstandes gegen die erzwungenen Genossenschaften wurden diese Institutionen nicht errichtet. Die Genossenschaftskassen waren praktisch auf dem Niveau der Zunfteinrichtungen der 50. Jahre und hörten allmählich auf.

e) Kassen, die von den Arbeitern selbst errichtet wurden, beruhten laut des Vereinsgesetzes auf dem Prinzip der Gegenseitigkeit. Vor allem diejenigen, die in den Händen der Sozialdemokratie waren, hatten mit dem Unwillen der Behörden zu kämpfen. Diese Kassen wurden zum Werkzeug des Klassenkampfes des Proletariats, litten an ungenügenden Mitteln, weil sie nur auf die Beiträge der Arbeiter angewiesen waren. In Mähren wirkten sie hauptsächlich in den deutschen Gebieten und in Brünn.

f) Fast alle Kassen waren finanziell sehr schwach und befanden sich in einem dauerhaften Krisenzustand. Dies hing mit der Überlegenheit der kleinen Anstalten zusammen, die keine hinreichenden Beträge sammeln konnten (von 141 Kassen hatten bis 50 Mitglieder 23, von 51 bis 100 Mitglieder 26, von 101 bis 300 Mitglieder 44 usw., und über 2000 Mitglieder hatten nur 2 Kassen).

g) Die Grundbestimmungen der Satzungen boten ein sehr buntes Bild an und im ganzen kann man behaupten, dass die Versicherung der Mitglieder auch nach den Satzungen sehr mangelhaft war. Ausserdem haben die Kassen nicht alle Arten von Hilfe gewährleistet, wie z. B.: Geldunterstützung, ärztliche Hilfe und kostenlose Arzneien, sowie kostenlose Krankenhausbehandlung.

h) Die angenommenen Satzungen mussten und wurden oft auch nicht eingehalten, da die politischen Behörden über die Kassen keine Aufsicht ausgeübt haben. Es hing daher von der Stärke des Arbeiterkollektivs ab, ob es das Einhalten der Grundbestimmungen erzwang.

ch) Der Arbeitgeber konnte sich endlich seiner Pflicht gegenüber dem erkrankten Arbeiter dadurch entledigen, dass er das Arbeitsverhältnis auflöste und ihn aus der Arbeit entliess.

Übersetzt von Dr. Vilém Bräuner

